

THE
SARASWATI MANIMALA.
(NIGHANTU MANIMALA)
OR
VAIDICA KOSHA.

EDITED AND PUBLISHED BY
VIDYAVACHASPATI PANDITA MADHU-
SOODANA OJHA, COURT PANDITA
TO H. H. THE MAHARAJA
OF JAIPUR.

FIRST EDITION
PRINTED AT
THE "BALCHANDRA PRESS,"
JAIPUR.

ALL RIGHTS RESERVED }
BY THE AUTHOR. }.

1908

{ PRICE AS. 8
{

श्रीः ।

सरस्वतीमणिमाला
(निघण्टुमणिमाला
वैदिककोषः

जयपुरराजसभाप्रधानपरिदतीविद्यावाचस्पतः
श्रीमधुसूदनशर्मा मैथिलेन विरचितः ।

प्रथमं संस्करणम् ।

सोऽयं

जयपुरे बालचन्द्रयन्त्रालये मुद्रयित्वा

प्रकाशितः ।

शके १८२८

मूल्यमाणाकाष्टकम् ।

श्रीः ।

भूमिका ।

सुप्रतिपन्नमिदं सर्वैरपि प्रज्ञाचणैर्यद्वेद एव भारतीयानां परं निःश्रेयसकारणम्, असाधारणो गौरवहेतुः, गरीयसी संपद्येति । स चाद्य सर्वपुरुषार्थहेतुः, कालपर्ययाद्विपर्यस्तमानिभिरस्माभिरत्यर्थमुपेक्षित इत्यपि भावयन्त्येव कालेऽस्मिन् भावुका विपश्चितः । परं चिराद्देवार्थपरिशीलनपरम्पराया विच्छिन्नत्वेन तदर्थमतितरां प्रयतमानैरपि बहुभिर्नाशानुरूपं फलमुपभुज्यत इति तस्य पुनः प्रचाराय तदर्थवोधनायोपयुज्यमानानामङ्गग्रन्थानां प्रचार इदानीं बहुतरमपेक्ष्यते, अर्थवोधनाय चोपयुज्यमानेष्वपि बहुष्वङ्गेषु कोश एव प्रथमं सोपानमिति लोकसाम्यादेवावगम्येत विद्वद्भैरः । वेदाङ्गः कोशश्च समाम्नायापरपर्यायो निघण्टुनांमतिप्राचीनो भगवद्यास्कृतनिरुक्ताख्यभाष्यसंवलितः प्रसिद्धतयेव सर्वत्र । परमत्र पठितानां नाम्नां मुक्तकरूपतया

न तानि सौकर्येणाभ्यसितुं पारयन्ति विद्यार्थिनः, न चा-
 त्राभ्यसनसौकर्यार्थमुपयुज्यमानः सन्निवेशक्रमोऽपि यथा-
 वद् दृश्यते, वहवश्च शब्दा अत्र सन्दिग्धार्थकत्वेनैवोपनिव-
 द्धाः, भाष्यकारेण च भगवता यास्केन सुविचार्य कृतेऽपि
 तदर्थनिर्णये न ततः सम्यगवगन्तुं पार्यते प्रथमाधिका-
 रिभिः । ताभिरेताभिरनुपत्तिभिर्जायमानां वेदार्थाधिगमे-
 च्छूनामुत्साहक्षतिमालोक्य तन्निवर्तनाय यथाशक्यमहं
 भावतिषि । तत्र देशेऽस्मिश्चिरात्प्रवृत्ता पद्यमयकोशाभ्य-
 सनपरिपाटीमनुरुध्य पद्यमयेनानेन प्रबन्धेन निघण्टूक्ताः
 शब्दाः प्रकरणशो विभज्योपनिवद्धाः सन्दिग्धाश्चापि नि-
 रुक्तप्रतिपादितार्थेन व्याख्याताः, किं च बहुतरापयुक्तो
 दैवतनिरूपणांशोऽपि निरुक्तविवृतः सूक्ष्मरूपेणैव प्राति-
 पादितः । तदवश्यं सम्यगभ्यस्तोऽयं निबन्धो वेदार्थविज्ञा-
 नप्रेप्सूनामत्यर्थमुपकुर्पादिति विश्वसिमः ।

अत्र च ग्रन्थे निघण्टुप्रतिपादिता एव शब्दा उपनि-
 वद्धा नातिरिक्ताः । यद्यपि सन्त्येवापरेऽपि वहवः शब्दा
 वेदेषु श्रूयमाणा ये नोपनिवद्धा भगवता निघण्टुकृता, न

च स्पृष्टा भगवता यास्केनापि; परं नतेऽत्राप्युपनिबद्धाः ।
 तेषामपि तु शब्दानां ब्राह्मणग्रन्थानुसारि निरूपणं चिकी-
 र्षितमस्माभिः; तद्यदि ग्रन्थमिमं पर्यालोच्य प्राज्ञवरा वर्द्ध-
 यिष्यन्त्यस्मदुत्साहं तर्ह्यचिरादेवापरेण भागेन निघण्टु-
 ष्वनभिहितानामपि शब्दानां कोशं प्रकाशयिष्यामः ।
 अन्ततश्च प्रीयतामेतेन व्यापारेण भगवान् भूतभावनो वेद-
 पुरुष इत्याशासानां यत्नमिमं सफलचित्तुं विदुषां सापेक्ष-
 ष्टिपातमभ्यर्थयामहे । इति शुभम् ।

वैदिककोषस्य विषयानुक्रमः ।

	पृष्ठे	श्लोकाः
दैवतवर्गे—		
१ त्रिलोकीस्था देवताः	१	१ - ७
२ भूमिपृष्ठा देवताः	२	८ - १८
३ अन्तरिक्षस्था देवताः	३	१०-२४
४ दिविपृष्ठा देवताः	४	२५-३१
दिव्यवर्गे—		
१ आवापृथिव्यौ	६	१ - ३
२ पृथ्वी	६	४ - ४॥
३ हिरण्यम्	७	४॥ - ६
४ अन्तरिक्षम्	”	६ - ७॥
५ दिशः	”	७॥ - ८॥
६ किरणाः	”	८॥ - ११

	पृष्ठ	श्लोकाः
७ दिनम्	८	१२-१२
८ उषाः	"	१३-१४
९ रात्रिः	"	१५-१६
१० मेघः	८	१७-२०
११ जलम्	६	२१-२७॥
१२ नदी	१०	२८-३१॥
१३ अश्वः	१०	३२-३६

मनुष्यवर्ग—

१ मनुष्यः	११	१ - २॥
२ मंथवी	१२	२॥ - ३
३ स्तोता	"	४ - ४
४ ऋत्विक्	"	५ - ५
५ अन्वयन्तः	"	६ - ५॥
६ चौरः	१२	५॥ - ७
७ अपत्यम्	१३	७ - ८

धर्मवर्ग—

	पृष्ठे	उत्पत्तिकाः
१. महान्	१३	१ - २
२. क्षुद्रः	१४	३ - ३
३. बहूः	१४	४ - ४
४. ममीपः	१४	४ - ५॥
५. दूरः	१४	५॥ - ६
६. पुराणाः	१४	६ - ६॥
७. नवीनः	१५	६॥ - ७
८. अन्तर्हितः	१५	७ - ८
९. सुन्दरः	१५	८ - ९
१०. रूपम्	१५	९ - १०॥
११. हस्तां	१५	१०॥ - १२
१२. अङ्गुलयः	१६	१२ - १४
१३. कर्म	१६	१४ - १५
१४. यज्ञः	१६	१५ - १६॥

	पृष्ठे	श्लोकाः
१५ सत्यम्	१७	१६॥-१७
१६ वाक्	१७	१७-२१॥
१७ प्रज्ञा	१७	२१॥-२२॥
१८ सुखम्	१८	२३-२४॥
१९ बलम्	१८	२५-२७
२० क्रोधः	१८	२७-२८
२१ वज्रम्	१८	२८॥-२९॥
२२ युद्धम्	१९	२९॥-३४
२३ धनम्	१९	३५-३६
२४ गौः	२०	३६-३७
२५ अन्नम्	२०	३७-३८
२६ गृहम्	२०	३८-४०
२७ कूपः	२१	४०-४१
२८ प्रज्वलनम्	२१	४१-४२॥
२९ शीघ्रः	२१	४२॥-४५

पृष्ठे श्लोकाः

क्रियावर्गे—

१	गतिः	२२	१ - १०
२	व्याप्तिः	२३	१० - ११
३	ईशानम्	२३	११ - ११॥
४	अध्येषणा	२३	११॥ - १२
५	अर्चा	२३	१२ - १६
६	परिचर्या	२४	१६ - १७
७	याचना	२४	१७ - १६
८	ईक्षणम्	२५	१६ - २०
९	इच्छा	२५	२१ - २१
१०	दानम्	२५	२१ - २२
११	भोजनम्	२५	२२ - २३
१२	प्रज्वलनम्	२६	२३ - २४
२३	क्रोधनम्	२६	२४ - २५
१४	हवनम्	२६	२५२ - ८

	पृष्ठ	अंशकाः
१५ शयनम्	२७	२८-२६
उपसर्गवर्गे—		
उपसर्गसंग्रहः, निपातसंग्रहश्च	२७	१ - १४
ऐक्यपदिकवर्गे—		
१ द्वापष्टिपदानि	३०	१ - ६
२ चतुरशीतिपदानि	३०	६ - १३
३ द्वात्रिंशत्पदानि	३१	१३ - २७
ऐक्यपदिकार्थवर्गे—		
१ द्वापष्टिपदानामर्थाः	३४	१ - २६
२ चतुरशीतिपदानामर्थाः	३७	३० - ६७
३ द्वात्रिंशत्पदानामर्थाः	४२	६८ - १२८
४ दशानवगमोदाहरणानि	४६	१२६ - १४३
५ द्विपदैकार्थसंग्रहः—	५२	१ - ४

पृष्ठे श्लोकाः

अनेकार्थवर्गे—

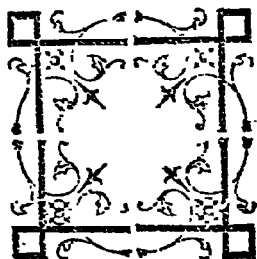
१	द्रव्यर्यसाधारणपदानि	५३	१ - ४
२	अनकार्थशब्दाः	५४	१ - ६०
३	अनकार्थधातवः	६३	१ - ८

बृहद्देवतावर्गे—

१	प्रधानदेवताविचारः	६५	१ - २०
२	अग्निभक्तयः	६७	२१ - ३६
३	इन्द्रभक्तयः	६०	३६ - ५६
४	सूर्यभक्तयः	६२	५६ - ६६
५	अग्निनामानि पञ्च	६४	६६ - ७६
६	इन्द्रनामानि षड्विंशतिः	७६	७६ - १०६
७	सूर्यनामानि नव	२	१०६ - १२०
८	वर्गसंग्रहः कविपरिचयश्च	॥	१ - ६

इति शुभम् ।

तत्सत् ।

ऋग्यजुःसामभिस्तत्त्वं निर्दिशन् सर्वतः सुखम् ।	।
प्रवर्तयन् ज्ञानरूपी भगवान् मे प्रसीदतु ।	॥ १ ॥
वेदमन्त्रस्तुताः सर्वा निर्दिश्यन्तेऽथ देवताः ।	।
सोमपास्तु त्रयस्त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशदसोमपाः ।	॥ २ ॥
आदिखा वसवो रुद्रा विश्वेदेवगणावपि ।	।
प्रजापतिवषट्कारौ वाश्विनौ वेति सोमपाः ।	॥ ३ ॥
प्रयाजाश्चानुयाजाश्चावयाजाश्चेत्यसोमपाः ।	।
एकादशक्रमेणैते भूमौ मध्ये दिवि स्थिताः ।	॥ ४ ॥
अथाग्निरिन्द्रवायुश्चादित्यश्चेति प्रधानतः ।	।
देवतास्तिक्तएवैताः पृथ्वी-मध्य-द्व्यधिष्ठिताः ।	॥ ५ ॥
आदित्यस्यादित्या रुद्रा इन्द्रस्य वसवोऽग्नेः ।	।
अधिदेवा अथ परुतो देवविशो रुद्रपुत्राश्च ।	॥ ६ ॥

- अथवेन्द्रस्य तु मरुतो, रुद्राः सोमस्य, वसवोऽग्नेः ।
 आदित्या वरुणस्य तु गणिनः सहवासिनो देवाः ॥ ७ ॥
- द्रविणोदा जातवेदा वैश्वानर इमेऽग्नयः ।
 पार्थिवा उत्तरत्रापि प्रयोगो दृश्यते क्वचित् ॥ ८ ॥
- द्वादश आप्रिय एता, बर्हिर्द्वारस्तनूनपादिधमः ।
 ईल उपासानक्ता, स्वाहाकृतयो नराशंसः ॥ ९ ॥
- दैव्या होतारा अपि, तिस्रो देवीर्वनस्पतिस्त्वष्टा ।
 एषामभिधेयार्थे मतभेदो दृश्यते विदुषाम् ॥ १० ॥
- अथ सत्त्वानि चर्यन्ते पृथिव्यायतनानि हि ।
 अश्वः शकुनिमण्डूकावक्षो ग्रावा नरस्तुतिः ॥ ११ ॥
- वृषभे दुग्धगो नद्य आप ओषधयः पितुः ।
 रात्रि-श्रद्धा-पृथिव्यध्वारणान्यग्नायि चैत्यपि ॥ १२ ॥
- रथ-दुन्दुभि-हस्तघ्ने-पुधी-पु-ज्या-घनुः-कशाः ।
 अभीषु-कत्रचादीनि युद्धोपकरणानि च ॥ १३ ॥
- शुनासीरौ हविर्धाने मुसलोत्सूखले तथा ।
 देवी ऊर्जाहुती, देवी जोष्टी, आर्त्नी च रोदसी ॥ १४ ॥

विपाद्शुतुन्धाविस्रष्टौ द्वन्द्वान्यन्यानि यान्यपि ।
 इति षट्त्रिंशदुक्तानि स्तूयन्ते यानि भूरिशः ॥ १५ ॥
 नद्यो नव, सुपोमा चार्जोकीया च वितस्तिका ।
 असिक्री च परुष्णी च शुतुद्री च सरस्वती ॥ १६ ॥
 गङ्गा च यमुना चेति स्तूयन्ते तत्र तत्र हि ।
 सिन्धुर्विपाद् वितस्ता च चन्द्रभागा इरावती ॥ १७ ॥
 शतद्रुरिति चैतासायादितो लौकिकाभिधाः ।
 अन्त्यास्तिस्रः प्रसिद्धाख्या उक्ता एतास्तु भूगताः ॥ १८ ॥

इति भूमिष्ठा देवताः ॥

वायुर्वरुणारुद्रेन्द्राः पर्जन्योऽथ बृहस्पतिः ।
 वास्तु-क्षेत्र-ब्रह्म-वाचां पतयोऽपानपाद् यमः ॥ १९ ॥
 कः सरस्वान् विश्वकर्मा मित्र-ताक्षर्यक मन्यवः ।
 दधिक्राः सविता त्वष्टा वातोऽग्निरिति मध्यगाः ॥ २० ॥

श्येन-प्रजापति-सुपर्ण-पुरूरवोऽहि-
 विश्वानरा निधन-धातृ-विधातृ-सोमाः ।
 एतेऽपि पूर्ववदिहापि च हव्यभाजो
 वेनोऽसुनीतिऋत इन्दुरिमे त्वहव्याः ॥ २१ ॥

मरुतो रुद्राः पितरो भृगवोऽङ्गिरसोऽप्यथर्व ऋभवः स्युः ।
 अथ च वशिष्ठा आप्त्या एता गणदेवतास्तत्र ॥ २२ ॥

अदितिः सस्मा पृथिवी, राकाऽनुमतिः कुहूः सिनीवाली ।
 अघ्न्या सरस्वती वाग्, गौरी गौरुर्वनी यमीन्द्राणी ॥ २३ ॥

धेनुरिलोषाः पथ्यास्वस्तिर्वै रोदसी, स्त्रियस्त्वेताः ।
 एते सर्वे देवा मध्यस्थाना विनिर्दिष्टाः ॥ २४ ॥

इति अन्तरिक्षस्था देवताः ।

अथ देवा द्युस्थानाः, सविता भगसूर्यपूषणो विष्णुः ।
 विश्वानरोऽथ वरुणाः, केशि-वृषाकपि-यमै-कपादसिन्धु २५

(५)

दध्यङ्ङथर्वमनवोऽथ सप्तऋषयो चसुश्च नासत्यः ।
दस्रोऽपि त्वष्ट्रोषा वृषाकपायी-सरण्यु-सूर्याश्च ॥ २६ ॥

धाता मित्रो वरुणोऽर्यमा भर्गोऽथुर्विस्वांश्च ।
इन्द्रश्चादितिपुत्रास्त्वष्टृ सवितृ-पूष-विष्णावोऽप्युक्ताः ॥ २७ ॥

सप्तर्षयोऽथ देवा चिधेदेवाश्च साध्यदेवाश्च ।
द्युस्थानानां संज्ञाः प्राणानां वाथ रक्षीनाम् ॥ २८ ॥

अग्निश्चेन्द्रश्चादिसरश्मयो वासचाः कथिताः ।
इन्द्राणो वरुणान्यग्नाय्याद्या देवपत्न्यः स्युः ॥ २९ ॥

अग्निर्वरुण आदित्य इन्द्र आदित्यरश्मयः ।
यज्ञः सोमोऽश्विनौ वाचश्चेत्यतिस्तुतयो मताः ॥ ३० ॥

पितरः प्रायशोऽथर्व-ऋभुभृग्वङ्गिरीगणाः ।
आप्त्या नामर्षयस्त्रेधा एकताश्च द्वितास्त्रिताः ॥ ३१ ॥

केशिनः कथिता अग्निर्वायुः सूर्य इति त्रयः ।
मजापतय उद्दिष्टाः सूर्यसंवत्सरादयः ॥ ३२ ॥

(६)

भारतीडासरस्वत्यस्तिस्रो देव्य उदाहृताः ।
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च क्रमेण निवसन्ति याः ॥ ३३ ॥

इति दिविष्ठा देवताः ॥

इति दैवतवर्गः १

दिव्यवर्गः २

द्यावापृथिव्यौ—

स्वधे पुरन्धी धिंपणे रोदसी सदसी मही ।
अही गभीरे गम्भीरे ओण्यौ चम्वावथादिती ॥ १ ॥
अम्भसी नभसी क्षोणी सन्ननी बहुले अपि ।
उर्वी पृथ्वी च रजसी पाश्र्वौ घृतवती अपि ॥ २ ॥
दूरे अन्ते अपारे च वृहती रोधमी अपि ।
नप्त्रौ द्यावापृथिव्योस्तु नामान्येतानि सन्ति हि ॥ ३ ॥

पृथ्वी—

भूर्भूमिरवनिः पूर्वां गानुर्गोत्राऽदितिः क्षितिः ।
क्षोणिः क्षामा मही पृथ्वी गौरिलो निर्ऋती रिपः ॥ ४ ॥

(७)

उर्वी ग्मा ज्मा क्ष्मा क्ष्मा क्ष्मा पृथिव्या अभिधा इमाः।

हिरण्यम्—

हेम चन्द्रमयो रुक्मं हिरण्यममृतं मरुत् ॥ ५ ॥

लोहं पेशो जातरूपं कनकं भस्म काञ्चनम् ।

कृशनं दत्रमित्येता हिरण्यस्याभिधा मताः ॥ ६ ॥

अन्तरिक्षम्—

वियदम्बरमाकाशं व्योम पुष्करमध्वरम् ।

भूः स्वयम्भूः पृथिव्यापोऽन्तरिक्षं धन्वर्वाहिणी ॥ ७ ॥

अध्वा समुद्रः सगरोऽन्तरीक्षस्याभिधा इमाः ।

किरणाः—

खदा तु किरणा गावो रश्मयोऽभीषवो वनम् ।

गभस्तयो दीधितयः साध्या उस्त्रा मरीचिपाः ॥ १० ॥

सुपर्णाः सप्तऋषयो मयूखा वसवोऽशुषु ॥ ११ ॥

दिशः—

हरितः ककुभः काष्ठा आष्ठा व्योमोपरा दिशः।

आता आशा दिशामारुया एताः प्रायेण भूमनि ॥ ६ ॥

(८)

दिनम्—

भानुर्धम्मो घृणो घृतो वासरं स्वसराणि च ॥
व्रस्तोर्दिनं दिवा द्युर्धौर्धिविद्यवि दिवेदिवे ॥ १२ ॥

उषाः—

अहना द्योतना श्वेत्या वाजिनी वाजिनीवती ।
ओदती भास्वती सुम्नावरी चित्रा मघाऽर्जुनी ॥ १३ ॥
विभावरी सूनरी च सूनृता सूनृतावती ।
सूनृतावर्त्यरूषी स्यादरूषीत्युषसोऽभिधाः ॥ १४ ॥

रात्रिः—

नक्ताऽक्तुः शर्वरी ज्यावी शोकी मोकी हिमा रजः ।
पयः पयस्वती यस्वी तमोऽसिक्री तमस्वती ॥ १५ ॥
दोपोर्म्योध उषा राम्या घृताची शिरिणा क्षपा ।
यम्या नम्येति नामानि रात्र्या इति विभावय ॥ १६ ॥

मेघः—

अद्रिर्गोत्रो गिरिर्ग्रीवा पर्वतोऽश्मा ब्रजो बलः ।
अभ्रं बलाहको मेघो बराहः शम्बरश्चरुः ॥ १८ ॥

रौहिणो रैवतो वृत्रः फलिगाह्यपरोपलाः	।
वृषन्धिरसुरः कोशश्चमसो दृतिरोदनः	॥ १६ ॥
बलिशानः पुरुभोजा अश्रो मेघाभिधा इमाः	॥ २० ॥

जलम्—

इदं जलं जलापं वावारि तेजः स्वधा वनम्	।
गभीरं गम्भरं शुक्रं कृपीटं गहनं वपुः	॥ २१ ॥
द्वयं तोयं शम्बरं सत् पवित्रममृतं घृतम्	।
अभ्रमम्बु ह्रिवः पूर्णं सर्वं सर्पिरपोऽक्षितम्	॥ २२ ॥
नामान्नं वहिरीमाप इन्दुर्हेम महो महत्	।
स्वःसर्गाः सदूम सदनें सुखं क्षत्रं शुभं यशः	॥ २३ ॥
भविष्यद् भुवनं भूतमृतं सत्यं रयिः प्रयः	।
रसः सरः सहो व्योम थादुरोजो यहः शवः	॥ २४ ॥
तुग्या सतीनं सर्णीकं स्वृतीकं भेषजं क्षपः	।
आवया अक्षरं स्रोतस्तृप्तिर्जाम्यायुधान्यहिः	॥ २५ ॥
मुत्तम धरुणं जन्म क्षीरं नीरं बुसं विषम्	।
बृहकं बर्वुरं रेतः पुरीषं पिप्पलं मधु	॥ २६ ॥

कशः कवन्धं सञ्जितं धस्मन्वदुदकं सिरा ।
 क्षोदःक्षदुम नभोऽम्भोऽर्णा अररिन्दानि जामिषत् ॥ २७ ॥
 ऋतस्य योनिर्योनिः कं जलनामानि भावय ।

नदी—

यव्या अवनयः सीराः स्रोत्याः स्वा धुनयोऽगुवः ॥ २८ ॥
 एन्यो रुजाना हरितः सरितो रोहितोऽजिराः ।
 स्वादो अर्णा रोधचक्रा उर्वो वर्धश्च सस्रुतः ॥ २९ ॥
 नभन्वा वक्षणा वध्वः कुल्या अर्णाश्च सिन्धवः ।
 हिरण्यवर्णाः पार्वत्य इरावत्यश्च मातरः ॥ ३० ॥
 हरस्वत्यस्तरस्वत्यः सरस्वत्यः स्रवन्तिकाः ।
 ऊर्जस्वत्यः पयस्वत्यो रोधस्वत्यश्च निम्नगाः ॥ ३१ ॥
 भास्वत्यो नद्य इत्येवं नदीनामानि भावयेत् ।

अश्वाः—

अत्यो वाजी हयः सप्तिरवौच्चैःश्रवसोऽरुपः ॥ ३२ ॥
 दधिक्रावा दधिक्राश्च दौर्गह-व्रध्न-वह्वयः ।
 ताक्ष्यो मांश्चत्व आशुश्च पैद्र एतग्व एतशः ॥ ३३ ॥

अश्वः सुपर्णा इंसासः ज्येनासोऽव्यथयो नरः ।
ह्यार्याः पतङ्गा इत्येते सामान्येनाश्ववाचिनः ॥ ३४ ॥

*

पूष्णोऽजाः, सवितुः श्यावाः, विश्वरूपा बृहस्पतः, ।
अश्विनो रासभद्वन्द्वं, पृपत्यो मरुतामपि, ॥ ३५ ॥
हरी इन्द्रस्य, हरितस्त्रादित्यानामथोपसाम ।
गावोऽरुणयोऽथ नियुतो वायोर्वहेस्तु रोहितः ॥ ३६ ॥
इति दिव्यवर्गः ।

मनुष्यवर्गः ३

मनुष्यः—

जगतस्तस्थुषो मर्त्या मर्ता मर्या धन्वा नरः ।
द्रुक्ष्वस्तुर्वशा व्राता जन्तवः क्षितयो विशः ॥ १ ॥
मनुष्या नहुपः कृष्टिहरिचर्षणयो नराः ।
विश्वन्तः पञ्चजना यद्वः पुरवोऽनवः ॥ २ ॥
आयवः पृतना एते मनुष्यार्थाभिधायकाः ।

(१२)

मेधावी—

मन्धाता मतयो मनश्चिदुशिजो वेनो विधाता विपः
कीस्तासोऽपि विपन्यवोऽपि मतुथा आकेनिपः केनिपः ।
धीरो विप्रविपश्चितावृभुकवी अद्घातयो वाघतो
श्रुत्सः कण्वमनीपि—वेधस इमे विप्रो नवेदाः समाः ॥३॥

स्तोता—

रेभस्तामुर्नदो नादः स्वरि-स्तुप्-कारु-कीरयः ।
छन्दो रुद्रः कृपणयुर्गौर्जरिता स्तोतृवाचकाः ॥ ४ ॥

ऋत्विक्—

भरताः कुरवो वृक्तवर्हिषोऽपि यतस्रुचः ।
श्रवाधो वाघनो देवयवो मरुत ऋत्विजः ॥ ५ ॥

अध्यक्षः—

अर्यो नियुत्वा न् राष्ट्री स्युरीश्वरार्था इनः पतिः ।

चौरः—

तका रिक्का रिपू रिभ्वा रिहायास्तायुतस्करौ ॥ ६ ॥

(१३)

नृपुस्तृका वृको रिह्वा हुराश्चिच्च मलिम्लुचः ।
अघशंसो युपीवांश्च वनर्गुः स्तेनवाचकाः ॥ ७ ॥

अपत्यम्—

तुक् तोकं तनयस्तोकम तक्मापत्यं नपात् प्रजा ।
बीजमपनो गयः शेषो यहुर्जाः सूत्रुरित्यपि ॥ ८ ॥

इति मनुष्यवर्गः ॥ ३ ॥

धर्मवर्गः ४

महान्—

महिषस्तविषस्तक्सो रभसः ककुहो महद्बृहद्ब्राधन् ।
ब्रध्नोऽद्भुतं विरप्शी वेहिष्ठो कर्हिषद् विहायाश्च ॥ १ ॥
अभवोऽम्भृणो गभीरो माहिन ऋष्वो विवत्तसे तुत्तः ।
उत्तित उत्तर्भुत्ता ववत्तियो यह्—इत्यमी महति ॥ २ ॥

(१४)

तुद्रः—

क्षुल्लकेऽल्प ऋहन् ह्रस्वः प्रतिष्ठा मायुकः कृधु ।
अर्भको वभ्रको दभ्रं निवृष्वस्तृषमः समाः ॥ ३ ॥

बहुः—

उरु पुरु शश्वद् विश्वं परीणसा व्यानशिः कुवित्सल्लिम् ।
तुवि च शतं च सहस्रं भूरि च बहुवाचका एते ॥ ४ ॥

समीपः—

आसात् स्यादस्तमीके च तुर्वशे तडिदम्बरम् ।
आके उपाके अर्वाके अवमे उपमेऽन्तमम् ॥ ५ ॥
अन्तिकार्था इमे प्रोक्ता अथ दूरार्थकाः परे ।

दूरः—

आरे आके पराके च पराचैश्च परावतः ॥ ६ ॥

पुराणाः—

प्रवयाः प्रदिवोऽह्नाय पूर्य्य भवं सनेमि च ।

(१५)

नवीनः-

इदानीं नूतनं नूतनं नवं नव्यमिदा इति ॥ ७ ॥

अन्तर्हितः-

निशयं सस्वरपीच्यं च प्रतीच्यं सनुतर्हिरूक् ।
पुराणे षट्, नवीने षट्, निर्णीतान्तर्हितस्य षट् ॥ ८ ॥

सुन्दरः-

अनवद्योऽनभिशस्तः पाकोऽनेद्योऽप्यनिन्द्र उक्थयोऽपि ।
वयुनमनेमाऽस्त्रेमा वामसुनीथौ प्रशस्यनामानि ॥ ९ ॥

रूपम्--

पेशः पिष्टं वपुरपुर्वत्रिर्वर्षोऽमतिर्मरुत् ।
प्तरः प्पुरप्तरः कृशनमरुपं शिल्पमर्जुनम् ॥ १० ॥
अप्रस्ताम्रं च निर्णिकू च रूपनामान्यमूनि हि ।

हस्तौ-

अथ बाहू च भुरिजावभीशू च विनङ्गृप्तौ ॥ ११ ॥

(१६)

क्षिपस्ती च गभस्ती च भरित्रे चायती च ताँ ।
अप्रवाना च्यवाना च करसनौ शकरी करे ॥ १.२ ॥

अङ्गुलयः—

अण्व्योऽग्रुको त्रिशः शय्या रशना धीतयो धुरः ।
अथय्योऽवनयः कक्ष्या योजनानि विपः क्षिपः ॥ १.३ ॥
स्वमारोऽभीश्वः शाखा जामयश्च सनाभयः ।
गभस्तयो दीधितयो योक्त्राणि हरितस्तथा ॥ १.४ ॥

कर्म—

कर्तोः कर्त्वं करन्ती ऋतु-करुण-करः कर्तवै कर्तुमपनः
कृत्वी चक्रव करिक्रद्व्रत-करण-शची-शक्तयः कर्वरं धीः ।
विष्ट्री वेषश्च वेपोऽप-इति शिमि-शमी-शक्म शिल्पं च दंसा
नामान्येतानि वेदे कलयति कुशलः कर्मणि व्यत्ययाच्च ॥

यज्ञः—

यज्ञो वेनोऽध्वरो मेधो विदथः सवनं मखः ।
इष्टिर्होत्रा देवंताता विष्णुरिन्दुः प्रजापतिः ॥ १.६ ॥
धर्म नार्थः पञ्चदश यज्ञनामानि चक्षते

(१७)

ससम्—

सस्ये सस्यमृतं सत्रा श्रदित्याद्धा वडित्यमी ॥ १७ ॥

वाक्—

श्लोको घोषो गणो वाणः स्वनः शब्दः स्वरः सरः ।
धारा गौरी गौरिला गीर्गन्धर्वी भारती गणा ॥ १८ ॥
गाथा गभीरा गम्भीरा मन्द्रा मन्द्राजनी नना ।
वाशी वाणी च वाणीची सूर्या स्वाहा सरस्वती ॥ १९ ॥
नौर्धेनुर्धिषणा धेना मेना मेडिः कशा निवित् ।
होत्रा ऋग् धमनिर्नाडीर्मायुकाकुटुपब्दयः ॥ २० ॥
वागनुष्टुप् शची गल्दा वल्गुर्वगनुर्धिषा पविः ।
सुपर्णा वकुरो जिह्वा मही आऽदितिरक्षरम् ॥ २१ ॥
एतानि सप्तपञ्चाशद्रचो नामानि चक्षते ।

प्रज्ञा—

केतुः केतश्चेतश्चित्तं माया शची क्रतुर्वयुनम् ॥ २२ ॥
धारसुरेवमीभख्या प्रज्ञानामानि कथ्यन्ते ।

(१८)

सुखम्---

शिम्वाता शतरा शर्म शिवं शेवं च शेवृधम् ॥ २३ ॥
स्योनं सुभ्रं शुनं श्रूपं जन्नापं भेषजं मयः ।
सुग्म्यं शग्मं शातपन्ता स्यूमकं सुदिनं तथा ॥ २४ ॥
शिल्गुः शं कमिमे शब्दाः सुखार्था एकविंशतिः ।

बलम्---

ओजः पाजः शवः शर्द्धस्तृच्छं त्वक्षस्तवस्तरः ॥ २५ ॥
श्रूपं शुष्णं वीडु शुष्मं नृम्णां च्यौत्रं यदः सहः ।
दक्षो वर्गो वधो वाधो वृजिनं वृक् च शम्बरम् ॥ २६ ॥
स्यन्द्रासो द्रविणं पौंस्यं धर्णीसस्तविषी तथा ।
मज्मना बलनामानि पदार्थज्ञाः प्रचक्षते ॥ २७ ॥

क्रोधः---

हरो हरो हृणिर्जूर्णिरेहो हेडो व्यथिस्त्यजः ।
भामो मन्युश्च तपुषी क्रोधनामानि मानय ॥ २८ ॥

वज्रम्---

मेनिनेमिर्नमः कुत्सः कुलिशः सायकस्तुजः ।

(१६)

सृको वृको वधो वज्रः स्वधितिः परथुः पविः ॥ २६ ॥
हेतिर्दिद्युत्तिगममर्को वज्रनामानि भावय ।

युद्धम्—

विवाग् विखादो नदतुः मधने च महाधने ॥ ३० ॥
पृतनाः पृतनाज्यं च पृत्ते पृत्सु खले खले ।
स्पृथो मृथो भरे मीद्वे पौंस्य आक्रन्द आह्वे ॥ ३१ ॥
आजावाणौ वाजसातौ शूरसातौ च सन्न च ।
वृत्रतूर्ये समर्ये च समोहे च समत्सु च ॥ ३२ ॥
समीथे सङ्गथे सङ्गे सङ्गमे संयुगेऽज्म च ।
समितिः समनं सङ्काः संख्ये संयच्च संवतः ॥ ३३ ॥
समनीके समीके चाभीके समरणे रणः ।
ममसत्यं नेमधिता वाजे सङ्गमवाचकाः ॥ ३४ ॥

धनम्---

रेक्णो रिक्थं मघं वेदो वरिवो बन्धुरिन्द्रियम् ।
श्वात्रं क्षत्रं रथी रत्नं भगो मीढुं गयस्तना ॥ ३५ ॥

(२०)

रायो राधो यशो मेघा भोजनं द्रविणं वसु ।
द्युम्नं नृम्णं वृतं वृत्रं श्रवो ब्रह्म धनार्थकाः ॥ ३६ ॥

गौः—

अध्नयोस्त्रियोस्ता जगती शकरीलादितिर्मही ।
अहीति नव नामानि गत्रामित्यवधारय ॥ ३७ ॥

अन्नम्—

वाजोऽन्धः क्षु मुतः सिनं पितुरवो ब्रह्म स्वधा सूनुता
क्षत्रार्कः सप्तमायुरूर्गिषमिरा नेमो नमः क्षुद्रयः ।
पृत्तो धासिरिला यशो रसपयोवर्चःप्रयांसि श्रवः
कीलालं क्षुमदेव सीनमिति वा पाजोऽपि वाऽन्वार्थकाः ३८

गृहम्—

अस्तं पस्त्यं नीडं, कृत्तिः कृदरो गयो गर्त्तः ।
दुर्याः सन्न दुरोणे, शरणं स्वमराणि योनिरमा ॥ ३९ ॥
छाया छद्दिश्छादिरपि, वर्म्म च हर्म्यं वरूथं च ।
अज्म च शर्म दमे गृहनामानि त्रीणि विंशतिश्चेति ॥४० ॥

(११)

कूपः—

कूपे कर्तः कातुः खातः काटोऽवटोऽवतो वत्रः ।
केवट उत्सः कारोतरः क्रिचिः सूद ऋश्यदः कुशयः ॥४१॥

प्रज्वलनम्—

ज्वलतो नामधेयानि शृङ्गं स्यात् कल्मलीकिनम् ।
जञ्जगाभवदित्येवं मल्मलाभवदित्यपि ॥ ४२ ॥
अर्चिः शोचिस्तपस्तेजो हरो हृणिघृणी जमत् ।

शीघ्रः—

क्षिप्रार्थे तुज्यमानासस्त्वुजानो नु त्तुजिः ॥ ४३ ॥
भुरय्युरजिरं जीरा जृणिंस्त्वृणिः शु साचिवित् ।
आशु प्राशुः शीभमोषं मक्षु शूर्ता तृपु द्रवत् ॥ ४४ ॥
वातरंहाः शूघनासस्तूयं ताजद् द्युगद् युगत् ।
अज्रास्तरगिरित्येते—धर्मवर्गोऽयमीरितः ॥ ४५ ॥

इति धर्मवर्गः ४

क्रियावर्गः ५

लोठते कसति लोटतेऽयते स्यन्दते स्यमति वर्ततेऽवति ।
 मंसति स्रवति सर्पतीपति ध्वंसति ध्रजति मार्ष्टि वञ्चति
 कालयत्यतति गाति सश्चति श्रोतति भ्रमति पेलयत्यपि
 कण्ठति स्वरति सर्सृते सिसर्न्यार्श्र्यति ज्ञयात ह्यतीङ्ङते
 नक्षति क्षियति सक्षतीपति म्यक्षति त्सरति जेहतेऽर्दति
 मर्दति भ्रपति हन्ति जिन्वति ध्राति वाति पवते भुरण्यति
 द्राति याति पततीन्वति द्रमत्येजति द्रवति वेति वेनति
 प्साति सेधाति जिगाति रेजति द्रूलाति ध्रति ऋणोति ऋणवति
 रीयतेऽरुवाते सीयते धवत्येति धावति तुरीयतीति च
 ऋच्छति व्रजति डीयतेऽनिति क्षोदति पुवति युध्यतीति च
 इयति ईर्चे यतते रथर्यति विषिष्टि योषिष्टि रिणाति दीयति
 इयक्षतिक्षुम्पतिरंहतिक्षिणोत्पृणोतिजङ्गन्तिजगन्तिगन्तिच
 पिस्यतिभिस्यतिमिस्यति दध्यति दध्नोति धन्वति ध्रुवति
 मवते पुवते च्यवते कवते गवते च नवते च ॥ ७ ॥
 चतति च चसति च शवति च हनति च वहते मिनाति धमतीति
 रजनि च लजति च तकाति श्वात्रति नसते मिनोति फणतीति

(२३)

जवति च जसति च जमति च गमति जगायाद्गन्नजगन् ।
अयथुः ष्वःकति हन्ताद् ह्यति ह्यन्तादथागनीगन्ति ॥६॥
सस्रति सिम्रति हम्मति ह्म्यति दभ्नोति कणति नख्यति च
रूढति राति जगाति दुम्मत्याद्या गतिक्रिया बोध्याः॥ १०॥

व्याप्तिः—

आनडात्त्राण आपानोऽध्यानशे नशदक्षुते ।
नक्षतीन्वसश्चाष्ट दश व्याप्तिक्रिया इमाः ॥ ११ ॥

ईशनम्—

ऐश्वर्यार्था राजती रज्यति क्षयति पश्यते ।

अध्येषणा—

परिस्रव पवस्वाभ्यर्पाशिषोऽध्येषणाक्रियाः ॥ १२ ॥

अर्चा—

अर्चति गायति रेभति नदति पपृच्छा गृणाति गूर्द्धयति ।
बल्गूयति शशमानो जरते रञ्जयति मन्यते मदति ॥ १३ ॥

(२४)

शंसति रसति पनस्यति पनायते भनति वेनति स्नोति ।
नौति च यौति च रौति च रजयति वाजयति पूजयति ॥ १.४ ॥
स्वदति स्वरति स्तोभति पृच्छति जल्पति च कल्पते धमति
पणते रिहति पणायति सपति कृपायति कृपयति ह्वयते ।
मन्त्रयते मन्द्रयते छन्दति च छन्दयते च महयति च ।
एतेऽथ वन्दते चाथ भन्दते चाथ मन्दतेऽर्चयति ॥ १.६ ॥

परिचर्या—

परिचरणे तु इरज्यति सपति विवासति ऋणाद्धि ऋध्नोति ॥
ऋच्छति किञ्च सपर्यति विधति नमस्यति दुवस्यति च ॥

याचना—

यन्तारः पीपरत् पूद्धि मदेमहि मनामहे ।
मन्महे मायते यामि यन्धीपुध्यति चेमहे ॥ १.८ ॥
मिमिद्धि च मिमिहीति रिरिहीति रिरिद्धि च ।
दद्धि शग्धीत्यमी शब्दाः श्रूयन्ते याचनाक्रियाः ॥ १.९ ॥

(२५)

ईक्षणम्—

चष्टे विचष्टे चिक्रयञ्च चाकनञ्चावचाकशत् ।
विञ्चवचर्षणिराचक्ष्म विचर्षणिरितीक्षणे ॥ २० ॥

इच्छा—

वष्टि वेति वनोति वेनति कानिपत् कनतीति च
च्छन्त्सदुग्भासे वञ्चिम वेशति मन्यते जुपतेऽपि च ।
चाकनञ्चकमान आचक्र एव ह्यर्यति वाञ्छति
व्याहरन्ति हि कान्तिकर्मणि कोविदा उशिगित्यपि ॥२१॥

दानम् —

तुञ्जति शिञ्जति दाशति दाति च दासति च राति रासति च
आपि च पृणान्ति पृणाति च मंहत एते हि दानकर्मणिः ॥२२॥

भोजनम्—

वब्धां वभस्त्यावयति भसथो वेति भवति ।
ह्वस्त्याविष्यन् वेवेष्टि वप्सतीत्यत्तिकर्मणि ॥ २३ ॥

(२६)

प्रज्वलनम्—

भ्राजि-भ्राशी भ्राश्यतिश्च मन्दि-भन्दि-श्रुति-ज्युति ।
रुक् शोचती दीदयति शुभज्ज्वलतिकर्मकाः ॥ २४ ॥

क्रोधनम्—

रोडे-हेडी कम्पि-भोजी भाभिभ्रेपति दोधाति ।
हृणीयते च भ्रीणाति वनुप्याति क्नुधिक्रियाः ॥ २५ ॥

हननम्—

दभ्नोति धूर्वति वृणक्ति तडिच्छृणाति
द्रूणाति ताडि नभते धमति स्तृणाति ।
रम्णाति कृणवति मिनाति मिनोति शम्ना-
त्याखण्डलाईयतियातयती वियातः ॥ २६ ॥
स्नथयति तृणेदि वृश्चनि
निवपन्तु श्वसिति कृन्तति ध्वरति ।
स्नेहयति वर्हयत्यव-
तिरति स्नेहति नितोशते श्वसति ॥ २७ ॥

श्लथति श्रथति स्फुरति
स्फुल्लति च निवहयति जूर्वति च ।
आतिरदृदति मर्दति
वधकर्मणां बुधैरुदिताः ॥ २८ ॥

शयनम्—

द्वौ तु स्वपितिकर्मणां सस्ति च स्वपितीति च ।
इत्येवं पञ्चदशभिः क्रियावर्गोऽयमीरितः ॥ २९ ॥

इति क्रियावर्गः ५

उपसर्गवर्गः ६

आ इत्यर्वागर्थे, प्रपरेति प्रातिलोम्यमनस्य ।
अभिरभिमुखतां, प्रतिरिति तद्विपरीतं समाचष्टे ॥ १ ॥
अतिसू पूजितमर्थे, प्राहतुरनयोर्विपर्ययं निर्दुः ।
अवनी विनिग्रहार्था, बुद्धिति प्रतिलोमतामनयोः ॥ २ ॥

एकीभावं समिति, व्यपेति तस्माद्भिपश्यं ब्रूतः ।
अधिरर्थद्वयमाहोपरिभावं तद्द्रवैश्वर्यम् ॥ ३ ॥

सादृश्यापरभावं संसर्गोपजन—सर्वतोधावान् ।
क्रमतोऽन्विति चापीति च तद्द्रुपेति च परीति च ब्रूते ॥ ४ ॥

इत्युपसर्गा उक्ता विंशतिरेपां कचेतरेऽप्यर्थाः ।
अथ च निपाताः केचिद्दर्शयन्ते ये त्रिधाऽर्थभेदेन ॥ ५ ॥

उपमायामिव, ननु, चिद्, नेति निपेधेऽपि पूर्वतः पठितः ।
पूजावकुत्सयोश्चिद्वत्पदेशानुपृष्टयोरपि नु ॥ ६ ॥

अर्थोपसङ्गहार्याः, समुच्चये चेति आ इति च ।
वेति विचारे चार्थे, विनिग्रहे प्रथमवाक्यगावहर्हौ ॥ ७ ॥

परवाक्यगो विनिग्रह, उ अयं पदपूरणोऽपि स्यात् ।
किल इति विद्यातिशये, न ननुभ्यां संप्रयुक्तमनुपृष्टे ८ ॥

त्वदिति समुच्चयवाची, हीति न्वर्थेऽप्यसूयायाम् ।
मेति निपेधे, खल्विति तत्र च पदपूरणे च स्यात् ॥ ९ ॥

नूनं विचिकित्सायां पदपूर्तौ चाथ शश्वदिति ।
अनुष्टुप्ते तु पुरस्तादुपरिष्ठादस्त्रयंष्टुप्ते ॥ १० ॥

सीमिति परिग्रहे पदपूर्तौ चेत्येवमितरेऽपि ।
पदपूरणानि तु विदुः क्रमिदीमिति ये च पूर्वनिर्दिष्टाः ॥ ११ ॥

इव ननु चिदु खलु नूनं घ कमित्सीमीमिमानि चान्यानि ।
पदपूरणानि, नेदिति परिभयकेऽथानुष्टुप्ते तु नचेत् ॥ १२ ॥

आकीं नकीं नकिर्माकिर्हिंकमाहिकमाकृतम् ।
नुकं मुकं नवैतानि व्यर्थान्युक्तिप्रपुष्टये ॥ १३ ॥

अन्ते धा, वद्, रूप-वर्ण-भूता, नु-न-चिदा-इव ।
यथा, तथा, लाक्षणिका उपमार्था उदाहृताः ॥ १४ ॥

इत्युपसर्गवर्गः

ऐकपदिकवर्गः ७

अथोच्यन्ते पदान्यत्र द्वेशते चाष्टसप्ततिः	।
दमूना मेहना मूषः शिताम जठरं जहा	॥ १ ॥
ईर्मान्तासः कायमानो द्रुपदे विद्रथे निधा	।
शीरं नसन्त नंसन्ते शिमे तितउ तुग्नि	॥ २ ॥
मध्या कुरुतन व्यन्नः परितक्म्यान्नसद् रजः	।
मुत्रिते दयते बाहो मन्द आहनसो हरः	॥ ३ ॥
इपिरेणोष्मणः काणा अकूपारस्य दावने	।
लोधं वाशी नृ च नृचिद्विपुणो मन्दिनेऽदितिः	॥ ४ ॥
शिशीते मृतुको जामिः पिता जमुरिरेरिरं	।
शंयोरप्रायुवोऽस्यास्या गातुस्त्वताव दंसयः	॥ ५ ॥
मुप्रायणा गौश्च्यवनो जरते त्रियुते ऋधक्	।
चयमे जुह्वरे चेति द्वाषष्टिपदसंहतिः (६२)	॥ ६ ॥

*

सस्निमन्धो वावशानो वाय्ये दृतो वनुष्यति	।
भन्दना आहनः सोमोअन्नाः इवान्नं तरुष्यति	॥ ७ ॥

नद ऊतिर्हासमाने समं पद्भिर्द्विंता पविः ।
 वाडिष्ठो ब्रा बराहोऽर्को धन्व वज्रः सचा सिनम् ॥ ८ ॥
 पृथुजया असश्चन्ती शर्या इत्था चिदाष्टाणिः ।
 द्युम्नं पवित्रमाङ्गूपः काणुका शिपिविष्ट आ ॥ ९ ॥
 तोदः स्वञ्चाः श्मशा विष्णुरुर्वशी वयुनं वृकः ।
 आपान्तमन्युस्त्वर्यांशं गधिता गध्यमारितः ॥ १० ॥
 वाजगन्ध्यं वाजपस्त्यं जोपवाकं निचुम्पुणः ।
 कौरयाणस्तौरयाणः क्षुम्पं पादुः पदिः परि ॥ ११ ॥
 हरयाणोऽप्यह्याणो निष्पपी वतुमाकृषे ।
 काकुदं केपर्योऽसत्रं वीरिटे चर्षणिः स्रणिः ॥ १२ ॥
 शम्ब ई सीमेनमनां समस्याच्छ कुटस्य च ।
 अथर्यु मधिगुः कृत्तिः श्वघ्नी च स्वसराणि च ॥ १३ ॥
 ब्रन्दी चेति पद्मानि स्युरशीतिश्चतुरुत्तरा (८४) ।

*

आशुशुक्लिणि राशाभ्यः सललूकमलावृणः ।
 कुणारुं कल्पयं काशिर्नक्षदाभं सवीमनि ॥ १४ ॥

ऋद्दर ऋदृपे किरस्कृधायुरिसन्वनी ।	।
पुलुकामो भाञ्जजीको रजाना जूर्गिरोमना	॥ १५ ॥
उपलप्रक्षिणी पाथः समथाः कपना कृपा	।
वृवदुक्थं प्रकलविद्रीरुथः शुरुथश्चनः	॥ १६ ॥
शशमानः शाशदानः श्रायन्तः पचताऽग्निया	।
विदधानि विजामातुगीक्षे क्षोणस्य विबुहः	॥ १७ ॥
अभ्यर्द्धयज्वा दुरितं स्तियानां तुर्वणिः स्तिपाः ।	
श्रुष्टी सोमानमोमासोऽमिनोऽमूरः किमीदिने	॥ १८ ॥
सुप्रः शिप्रे मुशिप्रोऽक्रोऽमूर्तेमूर्तेऽप्रतिष्कृतः	।
सुविद्वः सुदत्रोऽम्पग् रंसु गिर्वणसेऽमतिः	॥ १९ ॥
आशीरस्मे जारयायि यादृडिमन्नानुपक् सुपव	।
तुञ्जोऽमीवाऽमन्नानप्या ततनुष्टिमिलीविशः	॥ २० ॥
अंदुरो वकुरोऽमक्रां रुशदुल्वं रिशादसः	।
निशुम्भा अनवायं च कियेधाश्च प्रनद्रसू	॥ २१ ॥
गल्दया जल्हवोऽसामि कीकटेपु पराशरः	।
शिरिम्बिठो वेकनाटान् वृदं बुन्दोऽनवत्रवः	॥ २२ ॥
हिनोतोरारण उपसि दिविष्टिष्वभिधेतन	।
जिन्वत्यजीगः कुलिशोऽनर्शरार्ति क्रिविर्दती	॥ २३ ॥

तुरीपं रास्पिनोऽमत्र ऋजुनीती ऋचीषमः	।
द्विवर्हा वर्हणा चाकन् जरुधं दूत ऋञ्जतिः	॥ २४ ॥
जवार्वनर्वा चोष्कूयमाणश्चोष्कूयते भूमिः	।
वतः पुरन्धिर्वाताप्यं रथंर्यति करुळति	॥ २५ ॥
सदान्वे जजभतीदंयुः शरारुर्दन आधवः	।
विष्पितः स्याद्वीसं च पदान्येतानि भावय	॥ २६ ॥
शब्दाः सन्दिग्धसंस्काराः संदिग्धार्था अनेकधा ।	
विगृहीता निगमतः संगृह्येते प्रदर्शिताः	॥ २७ ॥

इति ऐकपदिकवर्गः ॥ ७ ॥

ऐकपदिकार्थवर्गः ८

एषां पदानां यानर्घान् भावयन्ति विपश्चितः	।
तानपीह प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः	॥ १ ॥
द्रमूना इप्यते दान्ते यस्य वाभिरुचिर्गृहे	।
यस्य दान्ते मनस्तस्मिस्तथा दानमनस्यपि	॥ २ ॥
मेहना महनीयेऽर्थे धनादाविष्यतेऽथवा	।
न गृहेऽस्ति ममेत्यर्थे छन्दोगानां पदत्रयम्	॥ ३ ॥
मूपस्तु मूपिकायां स्युः शिताम गुदमुच्यते	।
केचिद्द्रवन्त्यपि श्यामे बाह्योरपि यकृत्यपि	॥ ४ ॥
जठरं वृदरे सिद्धं जघानार्थे जहापदम् ।	
ईर्म्मान्ताः पृथुजङ्घत्वात्सूर्य्याश्वाश्चेरितान्तकाः	॥ ५ ॥
यस्तु कामयमानः स्यात्कायमानः स उच्यते	।
कायमानश्चायमान इत्यप्यन्ये प्रचक्षते	॥ ६ ॥
द्रुपदं पादुकायां स्यान्निगडे वा द्रुमश्रये	।
विद्रुधं तु भयानस्थे व्युद्वे वा विद्वेऽपि वा	॥ ७ ॥
निधा पाशसमूहे स्याच्छीरोऽग्नावनुशायिनि	।
तथैवाशनशीलेऽपि शीरं केचित्प्रचक्षते	॥ ८ ॥

धवेदभिनमन्त्यर्थे नंसन्ते च नसन्त च	।
शिप्रे हनृ नासिके वा चालन्यां तितउः स्मृतः	॥ ९ ॥
तुग्व तीर्थं नदीनां स्यात्स्नातुं यत्रावतीर्यते	।
मध्या मध्ये कुरुतेत्यादिषूपजनोऽस्ति नः	॥ १० ॥
व्यन्तो वीधातुनिर्वृत्तो गतिप्रजननादिषु	।
पश्यत्सु गन्तृष्वश्रत्सु व्यन्त इत्यापि चक्षते	॥ ११ ॥
परितक्म्याऽभितोगन्त्र्यां रात्रौ वा केचिद्दृहिरे	।
अन्नान्नं तत्र सदानादन्नसत् पाककारिणी	॥ १२ ॥
रजस्तु ज्योतिरब्लोकासृगहर्वाचकं मतम्	।
सुवितं तु प्रसूते वा प्रजायां वाऽपि सुष्टुगे	॥ १३ ॥
दःनादानगतित्राणाहिंसादाहविभक्तिषु	।
दयते पदमाख्यातं ब्राह्मः सोमेऽपि कथ्यते	॥ १४ ॥
बाहः स्तुतौ चर्मशि वा सोमाधिषवणात्मके	।
मन्दू मदिष्णू विख्यातावथवापि मदिष्णुना	॥ १५ ॥
आहनाः स्याद्ब्रह्मनवान् हरस्तु रजसा समम्	।
मनस्त्वपेक्षासंपन्नमिधिरं प्रणिधीयते	॥ १६ ॥
इष्म दृष्टिगतीच्छांसु तद्योगादिष्मिणो मताः	।

क्राणा भवन्ति कुर्वाणा अक्रूपारस्तु कच्छपे ॥ १७ ॥
आदित्ये च समुद्रे च दावा स्यादानृदानयोः ।
लोभं लुब्धेऽथ वाशी स्याद्वाचि च्छेदनसाधने ॥ १८ ॥
इदानीमपि चेत्यर्थे नू च स्यान्नूचिदित्यपि ।
विपुणो विपमेऽपि स्यान्मन्दीति स्तुतिमत्यपि ॥ १९ ॥
अदितिर्देवमाता स्यात्प्रकृतिभूरखण्डिता ।
शिशीते तु वयतीत्यर्थे सुतुकः सुप्रजाः सुगः ॥ २० ॥
पुनरुक्ते जामिशब्दो भगिन्यादौ च वालिशे ।
पिता तु प्रभुराजन्म जसुरिस्ताडिते तथा ॥ २१ ॥
वद्धमुक्ते च निहतवेगश्रान्ते बुभुक्षिते ।
एरिरे प्रेरयामासुः शंयुः सुखयुरुच्यते ॥ २२ ॥
बृहस्पतिमुते रोगशमने भयनाशने ।
अप्रायुत्रोऽप्रमाद्यन्तोऽप्रगच्छन्तोऽपि वा मताः ॥ २३ ॥
अस्या अस्येति पष्ठ्यन्तं पदद्वन्द्वमुदात्तवत् ।
आदेशेऽथानुदात्तं स्यादन्वादेशे यदा भवेत् ॥ २४ ॥
भुव्यध्वनि गंतौ गातुस्तूतावववृधे समौ ।
दंसयो दासकर्माणि सन्ति सुप्रायणाः सुगाः ॥ २५ ॥
तास्तु यज्ञगृहद्वार इति यास्कोऽभिमन्यते ।

अर्चिषः शाकपूरोस्तु मते सुप्रायणा इति	॥ २६ ॥
इमौ सूर्ये बलीवर्दे धेनौ भुवि च वाचि च	।
ज्जेऽम्बुनि शरे स्वर्गे लोम्नि गौरिति पठ्यते	॥ २७ ॥
ऽयवनो वा च्यवानो वा भार्गवे स्तोतरि स्मृतः ।	
हरते स्तौति त्रियुते पृथग्भावे ऋधक् पृथक्	॥ २८ ॥
वयसे नाशयस्यर्थे जुहुरे जुह्विरे यथा	।
द्वेषष्टिपदजातानामेवमर्था निरूपिताः	॥ २९ ॥

*

ऽस्निर्मेघेऽपि संस्नातेऽप्यन्धोऽन्नादृक्तमः स्वपि ।	
प्रथ कामयमाने स्याद्वावशानोऽभिवक्तारि	॥ ३० ॥
मार्थं तु वरणीयं स्याद्यद्यन्तं वरं भवेत्	।
दूतो वृत्तवहे, सिद्धः, क्रोधे घाते वनुष्यति	॥ ३१ ॥
मन्दना तु स्तुतौ, क्रूरवाक्यादाहन्तराहनः	।
प्राशिष्टाक्षैषमक्षारीदित्यर्थेऽन्ता इतीष्यते	॥ ३२ ॥
आत्रं धने च क्षिमे च तरुष्यति जिघांसति ।	
ऋपत्यध्येतरि ऋषौ नद ऊतिस्तु तर्पणे	॥ ३३ ॥
रक्षायां हासमानन्तु स्पर्द्धमाने च हृष्यति	।

ससं माध्यमिकं ज्योतिरुच्यतेऽनित्यदर्शनात्	॥ ३४।
स्पर्शनैर्वाधनैः पानैः पादैः पङ्क्तिर्द्विधा	।
पचिर्वज्रे वाच यज्ञे रथचक्रमधावापि	॥ ३५।
वाहिष्ठोऽत्यधिकं वोढाऽऽह्लाता वाऽत्यधिकं च यः ।	
ग्रा ग्रात्या वरितारश्च केषांचिदुपसो मते	॥ ३६।
वराहोऽब्धे च भूदारे वराहा आङ्गिरोगणाः	।
ये च माध्यमिका देवगणास्ते तु वराहवः	॥ ३७
प्रजापतिः पुरा वायुर्भूत्वाऽप्सु विचरँस्ततः	।
उज्जहार स एमृपो वराहः पृथ्वीमिमाम्	॥ ३८
वृक्षे चान्ने च मन्त्रे च देवे चार्कः प्रतिष्ठितः	।
अन्तरिक्षे तु धन्व स्याद्धन्वा स्यान्मरुदेशके	॥ ३९॥
भुजयोरन्तरं वक्षः पक्षसी ये द्विदिङ्मते	।
सचा सह सिनं त्वन्नं महावेगः पृथुज्जयाः	॥ ४०॥
असश्चन्ती न सज्येते न व्युदस्यत एव वा	।
अन्तरेण समानेनान्योन्यमाश्रित एव ये	॥ ४१॥
इपवोऽद्भुगुलयः शर्या इत्या त्वित्यमुभौ समौ	।
या सोमक्रयणी गौः स्यात् तत्र नामैव चित्पदम्	॥ ४२॥
पूजोपमावकुन्सादावनुदात्तं तु चित्पदम्	।

आघृणिस्त्वागतक्रोधे तथैवागतदीप्तिके . . . ॥ ४३ ॥
 शुम्भं धनयशोऽन्नेषु पवित्रं त्वप्सु रश्मिषु . . . ।
 मन्त्रेऽप्यग्नौ च वायौ च सोमे सूर्ये मघोनि च ॥ ४४ ॥
 अङ्गूषः स्तोम एवैष्टः, काणुका कामुकोऽथवा ।
 हृतपानाभिलाषो वा काणुका कर्णशः कृतम् ॥ ४५ ॥
 शिपिविष्टपदेनासौ विष्णुः प्रायो विशेष्यते ।
 अर्वागर्थे तृपमार्थे चार्धेऽध्यर्थेऽपि आ इति ॥ ४६ ॥
 तोदस्तुदो गृहस्थः स्यात् कूपो भूविलमेव वा ।
 स्वञ्चाः सुगमनो योऽर्थो नाढी कुल्या नदीश्मशा ॥ ४७ ॥
 आदित्ये द्वादशे विष्णुर्यज्ञे वा व्यापकेऽपि वा ।
 उर्वश्यप्सरसि महाकान्त्योस्तु वयुनं भवेत् ॥ ४८ ॥
 वृकस्तु चन्द्र आदित्यः श्वा वज्रोऽथ वृकी शिवा ।
 आपान्तमन्युः सोमे स्यादिन्द्रे वा मन्युयोगतः ॥ ४९ ॥
 तूर्णांशं शीघ्रसंख्यापि शीघ्रभक्ष्यथत्रोदकम् ।
 गाढमङ्गैः परिष्वक्ता गधिता परिकीर्तिता ॥ ५० ॥
 गधयं तु ग्रहणीयेऽर्थे सोमे भूयः प्रयुज्यते ।
 स्तोमं प्रति गतो यज्ञं प्रति वा गत आरितः ॥ ५१ ॥

वाजपस्त्यो वाजगन्ध्यः सोमे ह्यन्नविशेषिते	।
जोषवाकमविस्पष्टवचनं श्रव्यवागपि	॥ ५२ ॥
निचुम्पुणपदेनासौ सोमः प्रायो विशेष्यते	।
निचुम्पुणः समुद्रोऽपि वरुणोऽवभृथोऽपि च	॥ ५३ ॥
कृतयात्रे कौरयाणस्तौरयाणस्तु शीघ्रगे	।
क्षुम्पं त्वहिच्छुत्रकं स्थात् क्षुभ्यते यद्यत्नतः	॥ ५४ ॥
पादुः पादतलासक्तचर्मकाष्ठादिके गमे	।
पदिः पक्षी, परीत्येतत् सर्वतोभाव इष्यते	॥ ५५ ॥
भागवीप्सालक्षणेत्थंभूताख्यानेषु वर्जने	।
हरयाणो नित्यकालमभिप्रस्थितयानके	॥ ५६ ॥
प्राणैश्वर्यादिहरणप्रयाणे वापि गद्यते	।
अहयाणो वदान्यत्वादलज्जितगतिर्मतः	॥ ५७ ॥
निष्पपी स्त्रीरतो यस्य शेषो नित्योद्धतः स्त्रिये ।	
तृतुपाकृष इत्येतत्तूर्णमाकुरुषेऽपि वा	॥ ५८ ॥
त्वरया कुरुषे वापि काकुदं तालु कथ्यते	।
केपयस्तु कपूयाः स्युर्ये हि दुष्कर्म कुर्वते	॥ ५९ ॥
अंसत्रं कवचं वा स्याद्धनुर्वाऽप्यथ वीरिटे	।
शून्यस्थानेऽन्तरिक्षे वा समवायेऽपि वा नृणाम्	॥ ६० ॥

चर्पीणस्तु जनो द्रष्टा सृष्टिर्दानेऽङ्गकुशेऽपि च ।
शम्भो वज्रेऽथ निर्दिशेऽपीदमर्थेऽपि वेमिति ॥ ६१ ॥
सीम् स्यात् सीमान इत्यर्थे व्यर्थं वा पदपूरणम् ।
एनामेनं द्वितीयान्तं पदद्वन्दमुदात्तवत् ॥ ६२ ॥
आदेशेऽघानुदात्तं स्यादन्वादेशे यदा भवेत् ।
समः सर्वोऽच्छशब्दस्याभिमुख्ये वृत्तिरिष्यते ॥ ६३ ॥
अथवा प्राप्नुमित्यर्थो मन्यते शाकपूणिना ।
कुटः कृतेऽथर्थुरिति वह्नौ गमनशालिनि ॥ ६४ ॥
अथेर्थ्यवो वाहवः स्युरथर्थ्योऽङ्गुलयः स्त्रियः ।
अग्निगुस्त्वग्निरिन्द्रश्च यस्याप्रतिहता गतिः ॥ ६५ ॥
मन्त्रोऽप्यग्निगुरुद्विष्टः कृत्तिरन्नं यशोऽपि च ।
कृत्तिश्चर्ममयं वस्त्रं कन्था सूत्रमयी तथा ॥ ६६ ॥
श्वघ्नी स्यात् कितवोऽहानि स्वसराणि भवन्ति हि ।
अन्दी तु मृदुलो वा स्यान्माद्वैवापादकोऽपि वा ॥ ६७ ॥
इत्यर्थाश्चतुराशीतिपदानामूहिना बुधैः ।

- आशुशुक्लशिरग्निः स्यादाशास्तूपदिशो दिशः ।
 सललूकं तुतदूरत्तः संलुब्धं पापकं च यत् ॥ ६८ ॥
 संमूढं प्रच्युतं स्थानादथवाऽप्यपसारि यत् ।
 अलमातर्दनो योऽर्थः स मेघः स्यादलातृणः ॥ ६९ ॥
 अलातृणः कुणारुश्च क्रियेधाश्च शिरिम्बिठः ।
 इलीविशः कत्पयं च पट्टभिर्मेघो विशिष्यते ॥ ७० ॥
 कुणारुः कणनस्तद्वत् कत्पयः स्यात् सुखोदकः ।
 नक्षदाभमभिष्याप्य हन्तारं विद्धि वज्रिणम् ॥ ७१ ॥
 काशिर्मुष्टिः सवीमेति स्यादनुज्ञार्थकं पदम् ।
 मृदूदरस्तु यः सोमः स एव स्याद्दृदुरः ॥ ७२ ॥
 अर्दनात्पालकौ वाहू ऋदूपे भवतोऽथवा ।
 ऋदुशब्दो मर्मवाची वाहू स्तो मर्मपालकौ ॥ ७३ ॥
 किः कर्ता, यस्तु दीर्घायुः सोऽस्क्रुधोयुः कृधुर्लघुः ।
 हनू असंस्त्रावन्त्यौ चेत कथयेते असिन्वती ॥ ७४ ॥
 प्रसिद्धदीप्तिमत्त्वा तु भाङ्गजीकोऽग्निरुच्यते ।
 पुलुकामस्तु बहिच्छो रुजाना नद्य ईरिताः ॥ ७५ ॥
 जूर्णिर्हेतिश्चमूः क्रोध ओमना त्वनेन वा ।
 उपलपत्तिणी धान्यभर्जनी सक्तुकारिका ॥ ७६ ॥

पाथोऽन्तरिक्षमापोऽन्नं सप्रथाः सर्वतः पृथुः ।
 कपनाः कृमयो, देवाच्या कृपेति पदे युजौ ॥ ७७ ॥
 देवान् प्रत्यक्तया तद्वत् कल्पयेत्यर्थमाहतुः ।
 वृषदुकथो महोक्थः स्याद्यस्मै वोक्थं प्रयुज्यते ॥ ७८ ॥
 वणिक् प्रकलविद् यो हि गणितं वेत्ति तत्त्वतः ।
 ओषध्यो वीरुधोऽथापः शुरुधोऽन्नं चनः स्मृतम् ॥ ७९ ॥
 शशमानः शंसमानः शाशदानस्तु यो मुहुः ।
 अत्यन्तं वा शातयति श्रायन्तस्तु समाश्रिताः ॥ ८० ॥
 समाश्रयन्तः श्रायन्तः, पक्वस्तु पचता समौ ।
 अग्रिया तु भवेद्ग्र्याऽग्रगत्याप्यग्र एव वा ॥ ८१ ॥
 विज्ञानानि च यज्ञाश्च विदथानि प्रचक्षते ।
 त्रिजामातां न यत्रास्ति जामातुः सर्वलक्षणम् ॥ ८२ ॥
 ईक्षे तथेशिषे तुल्यौ क्षीणो निवसिता भवेत् ।
 क्षीणं निवासस्थानं स्याद् भवन्त्यापस्तु विस्रुहः ॥ ८३ ॥
 अभ्यर्द्धयज्वा पूषा स्मान्मरुद्भ्योऽभ्यर्धयन् रसान् ।
 मूनानि वाभिमुख्येन वृद्ध्या योजयतीह सः ॥ ८४ ॥
 दुरितं दुर्गतिकरं स्तिया आपोऽतिसंहताः ।

शीघ्रं सम्भाजको योऽर्घ्यः स तुर्वणिरुदाहृतः ॥ ८५ ॥

स्तिया अग्निर्हिमात् पाति कूपो वा पात्युपस्थितान् ।

श्रुष्टी क्षिप्रं सुखं धान्यशलाकाप्यभिधीयते ॥ ८६ ॥

सोमानमभिषोतारमोमासो रक्षकास्तथा ।

तर्पकास्तर्पणीयाश्च सोऽमिनो यो हार्हिभितः ॥ ८७ ॥

अमिनोऽमिन्नमात्रश्चानन्तकालोऽपि वामिनः ।

अमूर इत्यमूढः स्यात् किमीदी पिशुनो मतः ॥ ८८ ॥

सुप्रः सर्पोऽय सर्पिर्वा तैलं वा सर्पणाद् भवेत् ।

शिभे हनू नासिके वा सुशिप्रो यस्य ते शुभे ॥ ८९ ॥

क्रः प्राकार इत्युक्तो यदाक्रामति सोऽम्बरम् ।

सूर्ते सुविस्तृते व्योमन्यसूर्ते वायुविस्तृते ॥ ९० ॥

यस्त्रप्रत्यागतो युद्धेऽन्येनाप्रतिगतोऽपि वा ।

योऽप्रतिस्खलितः पूर्वमन्याप्रतिहतोऽपि वा ॥ ९१ ॥

पराङ्मुखः कृतो नो यः स च स्यादप्रतिष्कृतः ।

सुविदत्रः सुविद्यः स्यात् सुदत्रस्तु सुदातरि ॥ ९२ ॥

अम्यक् त्वसम्यगेव स्याद्ऋष्टिर्वाभिगता रिपून् ।

सहभ्रुनापि वा सा स्यादि रमणीयेषु रंस्विति ॥ ९३ ॥

गिर्व्रणाः स्तुतिसंभक्ताः शक्रो गीर्वाण एव वा ।
 मूर्ध्न्यस्येव स्वतो भृतः प्रकाशोऽस्यतिरुच्यते ॥ ६४ ॥
 आशीः सान्ता शुभाशास्ति रान्ता त्वाशिरमाह च ।
 आशिरं दधि मन्यन्ते दध्यर्थं पय एव वा ॥ ६५ ॥
 अस्मदः सर्वलिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
 वचनेषु च सर्वेषु वृत्तमस्मे इदं पदम् ॥ ६६ ॥
 जारयायीति चाख्यातमजनीत्यर्थं इष्यते ।
 तमीजरायिता गन्ता चोस्रः स्याज्जारयायि वा ॥ ६७ ॥
 यादस्मिन् यादशेऽथानुपूर्व्यमेवानुषक् स्मृतम् ।
 उपर्युपरिसंलग्नमनुषक्तं तदानुषक् ॥ ६८ ॥
 सुमत् स्वयमथो तुङ्गः कथितो दानवज्जयोः ।
 अमीत्रा गर्भविध्वंसी कृमिर्वा रोग एव वा ॥ ६९ ॥
 अमात्यवान् यत्नवान् वा रोगभूतोऽपि वाऽमवान् ।
 अप्वा व्याधिर्भयं वापि मेघस्तु स्यादिलीविशः ॥१००॥
 ततनुष्टिस्तु विषयोपभोगैकक्रियापरः ।
 अंह्रणोऽन्धकूपः स्यादंह्रस्वानथवांह्रुरः ॥ १०१ ॥
 वकुरो भास्करो दीप्तो ज्योतिर्हेतिर्भयंकरः ।
 स भास्वद्भ्रविणो वापि रुशद्भ्र्यास्तु रोचनः ॥ १०२ ॥

असक्रा त्वनपाया स्यादथासाधारणी च सा ।
 उल्वं जरायोरप्यन्तर्गर्भवेष्टनमुच्यते ॥ १०३ ॥
 येनाशयन्ति हिंसन्तं ते कथ्यन्ते रिशादसः ।
 अविश्लथमविश्रान्तं शीघ्रं वापि हरन्ति ये ॥ १०४ ॥
 तेऽश्वानिशृम्भाः कथ्यन्तेऽनवायं त्ववियोजनम् ।
 निःशेषं चानवायं स्यात् क्रियेथा इन्द्रमेघयोः ॥ १०५ ॥
 प्राप्तौ धाना ऋजीषं च ताविन्द्राश्वौ प्रतद्रसू ।
 स्यादागल्दापि गल्दापि नाडी गलितधारिणी ॥ १०६ ॥
 जह्ल्वोऽग्निविहीनः स्यादसमाप्तमसामि च ।
 कीकटा असदाचारास्तद्देशाः कृपणा अपि ॥ १०७ ॥
 ऋषिः कृपिः पराभूतिकर्तेन्द्रश्च पराशरः ।
 शिरिम्बिठस्तु मेघः स्याद् भारद्वाजः शिरिम्बिठः ॥ १०८ ॥
 वेकनाटा वादर्धुषिका वृन्दं जनसमूहके ।
 इषुर्बुन्दोऽशनिर्बुन्दो हिनोत हिनोतेतिवत् ॥ १०९ ॥
 यस्त्वप्रतिहताङ्गः स्यात् कथ्यते सोऽनवव्रवः ।
 उराणो बहु कुर्वाण उपस्थे तूपसीति च ॥ ११० ॥
 दिविष्टयो दिव्यगतिप्रसाधिन्यः क्रिया मताः ।
 अभिधेतनशब्दस्य भाषायामभिधावत् ॥ १११ ॥

जिन्वन्ति प्रीणयन्तीति कुलिशं वज्रमुच्यते ।
अजीगरित चागारी रत्सि गृह्णासि वा तथा ॥ १.२१ ॥
अनश्लीलप्रदाता योऽनर्शरातिः स उच्यते ।
अनश्लीलप्रदानं वानर्शरातिरुदाहृता ॥ १.३१ ॥
क्रिविर्दती शतघ्नी स्यात् तुरीपमुदकं मतम् ।
रास्पिनः शब्दवक्षीरं तद्दान्मेघोऽपि रास्पिनः ॥ १.१.४ ॥
उच्चार्यमाणस्तोत्रेण स्तोता वा रास्पिनः स्मृतः ।
अमत्रोऽपरिमाणः स्यात् स च योऽनभिर्हिंसितः ॥ १.१.५ ॥
ऋजुनीती त्वक्राध्वनेतारौ साधुसंविदौ ।
यथेच्छस्तूयमानार्थगुणशाली त्वृचीषमः ॥ १.१.६ ॥
द्विवर्हा वद्वर्धमानो यो द्वयोरपि दिवोः समम् ।
हिंसा वृद्धिः परिवृद्धो वर्हणा परिवर्हणा ॥ १.१.७ ॥
चायन् कामयमानो वा चाकन् कामयतेऽपि वा ।
स्तोत्रं जरुथं दूतस्तु वृत्तवाह्यथ ऋक्षातिः ॥ १.१.८ ॥
आत्मसात्करणे धातुः स समीकरणेऽपि च ।
जवारुं मण्डलं भानोरनर्वाऽन्यसमाश्रितः ॥ १.१.९ ॥
चोष्कूयमाणस्तु भृशं व्युदस्यन् वा भृशं ददत् ।
चोष्कूयते भृशं दत्ते व्युदस्यत्यथवा भृशम् ॥ १.१.१० ॥

भ्रमिता वा भ्रमयिता भूमिरग्निर्विशेष्यते ।
 वतस्तु दुर्वलोऽर्थः स्य दृ वत खेदानुकम्पयोः ॥ १२१ ॥
 बहुकर्मा बहुप्रज्ञः पुरान्विः स्यात् पुरन्दरः ।
 बरुणोऽपि पुरान्विः स्याद् वाताप्यं वर्षस्रोदकम् ॥ १२२ ॥
 रघं वा रंहणं वापि यदिच्छति रघर्यति ।
 कृत्तदन्ततया देवः पूषा प्रोक्तः करुडती ॥ १२३ ॥
 स्यादलक्ष्मीः सदान्वेति दुर्भिक्षस्यापि देवता ।
 जञ्भतीरीदृशं शब्दं कुर्वाणा आप एव च ॥ १२४ ॥
 इदं कामयमानो यः स इंदयुरुदाहृतः ।
 वसूयुर्विमयुः शंयुः कियुरिस्रादयस्तथा ॥ १२५ ॥
 शरारुः संशिशरिषुर्विद्धि दानपरान् दनः ।
 आकम्पनस्त्राधवः स्याद् विप्राप्तत्वात्तु विष्पितः ॥ १२६ ॥
 इतश्चेतश्च विस्तीर्णो विप्राप्त इति कथ्यते ।
 ऋषीसं पृथिवीमाहुर्नैगमाधीवशारदाः ॥ १२७ ॥
 इतीत्थमर्था आख्याता यास्कव्याख्यानुसारतः ।
 द्वात्रिंशत्संख्यानां पदानामपि पूर्ववत् ॥ १२८ ॥

शब्दसारूप्यसम्बन्धादर्थबोधोधाचिरोधतः ।
 प्राचीनैरूहिता अर्थाः सर्व एवात्र दर्शिताः ॥ १२६ ॥
 श्रद्धेया नैव ते सर्वे प्रादेशिकतया कृताः ।
 अनैकान्त्यात् प्रदेशस्य मण्डलीमण्डपादिषु ॥ १३० ॥

पदजात्याऽभिधेयेन संस्कारेण स्वरेण वा ।
 गुणेन वा विभागेन विल्लेपेण क्रमेण वा ॥ १३१ ॥
 अध्याहारेण वा तद्गद् व्यवधानादितोऽपि वा ।
 यानि यानि पदान्यत्र निदर्शयन्ते न तत्त्वतः ॥ १३२ ॥
 यानि वा परिदृष्टानि बहुष्वर्थेषु कानिचिद् ।
 तेषां कृतो विमर्शाय पदानामेष संग्रहः ॥ १३३ ॥

त्वेति नाम निपातो वा पदं जात्या न निश्चितम् ।
 शितामेति गुदं शाकपृणोर्यास्कस्य दोःपशोः ॥ १३४ ॥
 तैटिकेस्तु यकृच्छ्यामं तस्माद्वाच्यं न निश्चितम् ।
 ईर्म्मान्तास ऋवीसं च संस्कारे नावधार्यते ॥ १३५ ॥

“वने न वायो”—* इत्यत्र स्वरात्रावगतं पदम् ।
प्रदेशतोऽनवगतं “करुडत्यादिकं पदम्” ॥ १३६ ॥
मेहनेत्यत्र न ज्ञातो विभागोऽस्ति विरोधतः ।
तत्रैकपद्यं शाकल्यो मेने गार्ग्यः पदत्रयम् ॥ १३७ ॥
द्यावा नः पृथिवीत्येतद्विज्ञेपानवधारितम् * ।
क्रमस्तूपरमध्वं म-इत्यादौ नावगम्यते * ॥ १३८ ॥

* वने न वायो न्यधायि चाकञ्छुचिर्वा स्तोमो भुरणावजीगः ।
यस्येदिन्द्रः पुरुदिनेषु होता नृणां नर्थ्यो नृतमः क्षपावान् ॥
ऋ० सं० ७ । ७ । २२ । १ ऐ० आ० ५ । ३

अत्र वेति य इति पदद्वयं शाकल्यो मेने । किन्तु पदद्वयस-
त्वे यद्वृत्तात्परस्य न्यधायीत्याख्यातस्योदात्तत्वमभविष्यत् । दृश्यते तु
निघातः । तस्माद् - वाय-इत्येकमेव पदम् ।

* द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छ-
ताम् । ऋ० २ । ८ । १० । ५

* रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरारूप मुहूर्त्तमेवैः ।

अ सिन्धुमच्छा बृहती मनीषाऽवस्युरहे कुशिकस्य सूनुः ॥

ऋ० ३ । २ । १२ । ५ ।

(५१)

का क्रिया “दानमनसो नो मनुष्यान्” इति स्थले ।
वायुर्नियुत्वान्—*इत्येतद् व्यवधानान्ननिश्चितम् ॥१.३६॥
इत्थं दशानवगमाः शब्दा एते प्रदर्शिताः ।
ततोऽन्यथापि बहुधा दृश्यते सङ्करक्रमः ॥ १.४० ॥
तत्र तत्र प्रकरणे याद्गर्थोऽवभासते ।
तथा तथार्थं कल्पन्ते मतिभेदात् पृथक् पृथक् ॥ १.४१ ॥
इत्थमेवेति नाद्यापि तेऽर्थाः शक्याः प्रकल्पितुम् ।
अन्योऽप्यर्थो भवेदेषां प्रज्ञया संप्रधारितः ॥ १.४२ ॥
कानिचित्तु पदान्यत्र बह्वर्थानि भवन्ति हि ।
रजोहरःसदृक्षाणि तेषां पाठः प्रसङ्गतः ॥ १.४३ ॥

इति ऐकपदिकार्थवर्गः । ८

---

* प्र वावृजे सुप्रया वहिरेषामा विश्पतीव वीरिट इयाते ।
विशामक्तो रूपसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ।

ऋ० सं० ५ । ४ । ६ । २ ।

- स्तृभिर्ऋत्ता च नक्षत्रे, तथाऽल्पे दध्नमर्भकम् ।
मेना ग्नाः स्त्रीष्वद्या एनाऽन्वत्तनिर्देशकर्मणि ॥ १ ॥
- अभित्वे च अपित्वे चासन्ने, प्राप्ते तिरः सतः ।
स्यातामावंपने शब्दावूर्द्धरं कृदरं तथा ॥ २ ॥
- रम्भः पिनाकं दण्डे स्याद्, वस्त्रीभिरुपजिह्विका ।
सीमिकासु, मजनेन शेषः स्याद् वैतसोऽपि च ॥ ३ ॥
- अर्द्धे त्वनेमौ, सचते सिषक्तु च निषेवणे ।
भयवेपनयोः स्यातां भ्यसते रेजतेऽपि च ॥ ४ ॥

इति द्विपदैकार्थसंग्रहः ८

- । स्वर्गोः पृथिनर्नभो नाको विष्टू चेति पदानि षट् ।
। समानि दिवि चादित्ये साधर्म्यात् परिचक्षते ॥ १ ॥
- खेदा तु किरणा गावो रश्मयोऽभीशवस्तथा ।
। आदित्यरश्मिवत् प्रोक्ता एते पञ्चाश्वरश्मिषु ॥ २ ॥
- अद्रिर्गोत्रो गिरिर्ग्रीवा पर्वतोऽश्मा ब्रजो वलः ।
। रौहिणो रैवतोऽप्यश्नो वराहः शम्बरुश्चरुः ॥ ३ ॥
- पर्शानः * पुरुभोजाश्च फलिगश्चोपरोपलौ ।
। शैलेऽपि मेघवत् प्रोक्ताः शब्दा एकोनविंशतिः ॥ ४ ॥

इति द्व्यर्थसाधारणपदानि ६

अनेकार्थवर्गः ६

अ

अथादित्ये समुद्रे चाकूपारः कच्छपेऽपि च	।
अक्षरं वाचि तु क्लीबेऽक्षये त्रिषु तथोदके	।
यज्ञेऽध्वरोऽध्वरं व्योमन्यपस्तृदककर्मणोः	॥ १ ॥
अप्रस्तु पदनाम स्याद्रूपेऽपत्ये च कर्मणि	।
अभ्रं महति पुंसि स्यादभ्रं तृदकमेघयोः	॥ २ ॥
अमतिः पदनाम स्याद्रूपेऽप्यमतिरुच्यते ।	
अम्बरं त्वान्तकव्याम्नोरको वज्रालयोः पदम्	॥ ३ ॥
इस्येऽर्भकोऽर्भकं तु स्यादुत्तराणि पदान्यधि	।
पृथिव्यामवनिर्नद्यङ्गुलिष्ववनयः पृथक्	॥ ४ ॥
अश्वः पदं च मेघे च पदमञ्जया तथा गवि	।
नदीषु च जले चार्णाः द्विरग्निः पदनामसु	॥ ५ ॥
अजिरं चाजिराश्चेति ऋमाव क्षिमे नदीष्वपि	।
अदितिः पदनाम द्विः पृथिव्यां गवि वाचि च	॥ ६ ॥
धावाभूम्योरेकयोक्तयाऽप्यदिती इति चक्षते ।	

(५५)

आहिः पदं जले मेवे द्यावाभूम्योस्तु गव्यही	॥ ७ ॥
अभीके इति सङ्ग्रामे चोत्तराणि पदान्यधि	।
अभीशवः पदं रश्म्यङ्गुलिषु द्वित्वतो भुजे	॥ ८ ॥
नद्यङ्गुलिष्वगुवस्युर्महत्यद्भुतमद्भुतः	।
पुंसि क्लोवे चोदकेऽम्बवर्जुनं रूपेऽर्जुनीत्युषाः	॥ ९ ॥
अश्वेऽरुषोऽरुषं रूपे उषसि त्वरुषी भवेत्	।
उषस्येव त्वरुषी स्याद्विरणये चोदकेऽमृतम्	॥ १० ॥

आ

आपस्तु पदनाम स्यादन्तरिक्षे तथोदके	।
आशुरश्वे त्रिषु क्षिप्ते आके अन्तिकदूरयोः	॥ ११ ॥

इ

वागन्नपृथिवीगोषु स्यादिला पदनाम च	।
इत्था पदं च सत्ये चेन्दुर्यज्ञोदकयोः एदम्	॥ १२ ॥

ई—उ

ई जले च पदं च स्यात्, पदनाम द्विरुर्वशी	।
---	---

(५६)

दित्तूपराः पुमान् मेघे, गव्युस्रोस्तास्तु रउमयः ॥ १३ ॥
उपाः पदं द्विरुर्वी तु द्यावाभूम्योस्तथा भुवि ।

ऋ

ऋतः पदमृतं सत्ये धने स्यादुदकेऽपि च ॥ १४ ॥

ओ-क

उदकेऽपि वलेऽप्योज उदकेऽपि सुखेऽपि कम् ।
क्षत्र इत्यन्न एव स्यात् क्षत्रं स्यादुदकान्नयोः ॥ १५ ॥
उदकेऽपि धने क्षत्रं कशा वाच्युदके कशः ।
क्षपा जल क्षपा रात्रौ क्षितिर्भूः क्षितयो नराः ॥ १६ ॥
वज्रे पदं च कुलिशः कृत्तिर्गेहे पदं तथा ।
कृदरं तूत्तरपदं कृदरः स्याद्गृहार्थकः ॥ १७ ॥

ग-घ

बाहोर्गभस्ती भूमिन् स्याद्रश्मिप्त्रप्यङ्गुलिष्वापि ।
भारमुदके क्लीबे गर्भीरा महति त्रिषु ॥ १८ ॥

गंभीरा वाचि गंभीरे धानाभूम्योर्गंभीरवत् ।
शयो गृहधनापत्ये मातुर्भूमौ पदं तथा ॥ १६ ॥
गोत्रो मंघो मही गोत्रा गौः पदं द्विरुदीरितम् ।
गौः स्तोता वाक्पृथिव्योगौः गौः साधारणनाम च ॥ २० ॥
गौरी वाचि पदं च स्याद् घर्मयज्ञे दिने पुमान् ।
घृणिर्दिने घृणिः क्रोधे ज्वलद्गस्तु तथा घृणिः ॥ २१ ॥

च-ज

चर्पणिः पदनाम स्याद्भूमि चर्षणपो जनाः ।
पुनरुक्ते नामिशब्दो भगिन्यादौ च वालिशे ॥ २२ ॥
सुखे जले जलापं स्याज्जूर्णिः क्रोधे च सत्वरे ।
जूर्णिः पदं सत्वरे तु जूर्णारित्यपि दृश्यते ॥ २३ ॥

त

त्वष्टा पदं त्रिरुद्दिष्टं ताक्षर्योऽश्वः पदनाम च ।
यज्ञाकाशवारिष्टाग्निवाचकस्तुग्र इष्यते ॥ २४ ॥
तुक्षः पदं च वज्रे च तुर्वशस्तुर्वशेऽन्तिके ।

तुर्वशास्तु^१ मनुष्याः स्युस्तयं त्तिमे तथोदके ॥ २५ ॥
तेजो जले ज्वलत्यर्थे तांयं त्तिमे तथोदके ।

द

अश्वनाम दधिक्रेति दधिकाः पदनाम च ॥ २६ ॥
दध्नं परपदं हस्त्रे द्रविणं तु धने गले ।
दिधीतयो दीधितयोऽप्यङ्गुलिष्वपि रश्मिषु ॥ २७ ॥
द्युम्नं पदं धनेऽपि स्याद् दृतो द्विः पदमुच्यते ।

ध-न-प

अन्तरिक्षे पदं धन्व धीः प्रज्ञायां च कर्मणि ॥ २८ ॥
धेनुः पदं वाच्याप स्यान्नदः स्तोत्रिवा पदम् ।
नद्यः पदं च नद्यां च नभः साधारणं जले ॥ २९ ॥
चज्रान्नयोर्नमःशब्दो नरोऽश्वे च मनुष्यके ।
नराशंसः पदं द्विः स्यान्नृम्णां तु स्याद्धने गले ॥ ३० ॥
जेमः परपदं चान्नि, पयोऽन्नजलरात्रिषु ।
प्यो ज्वलद्गस्त्रापि स्यात्पदं यज्ञः प्रजापतिः ॥ ३१ ॥

पविः पदं वज्रवाचोः स्यादन्नोदकयोः प्रयः ।
जले पदं पवित्रं स्यात्पात्रस्त्रने वलेऽपि च ॥ ३३ ॥
द्यावाभूमी पुरन्धी स्यात्पुरन्धिः पदनाम च ।
पूपा पदं पृथिव्यां च पृतना मानुषे रणे ॥ ३३ ॥
अन्तरिक्षे तु पृथिवी पदनाम च तत्रिधा ।
द्यावाभूमी च भूः पृथ्वी पेशो रूपहिरण्ययोः ॥ ३४ ॥

व

अश्वे महति च ब्रध्नो ब्रह्म तन्ने धने जले ।
उदके चान्तरिक्षे च बर्हिः स्यात्पदनाम च ॥ ३५ ॥

भ-म-य

भगः पदं धनेऽपि स्याद्भूमौ चान्तरिक्षके ।
सुखे जले भेषजं स्यान्मन्युः क्रोधे पदं तथा ॥ ३६ ॥
मेधाविषु मनुष्याः स्युर्मनुष्या मनुजेष्वपि ।
मरुद्धिरण्ये रूपे च ऋत्विषु मरुतः पदम् ॥ ३७ ॥
महोमहदिमौ शब्दौ महत्यप्युदकेऽपि च ।

गोवाग्धरित्रीषु मही चावाभूमी तथा मही ॥ ३८ ॥
यज्ञमेधाविनोमेधो मेधा तु धनमुच्यते ।
परं पदं वाक् च मेना द्विरुदिष्टं पदं यमः ॥ ३९ ॥
यशो धनोदकाग्नेषु योनिः स्यादुदके गृहे ।

इ

रजः पदं रजो रात्री रयिस्तु स्याद्धने जले ॥ ४० ॥
रमो वाग्दकाग्नेषु रुजानास्तु पदं नदी ।
रुद्रः पदं स्तोतरि च शुभ्रवौ सोदमी पदम् ॥ ४१ ॥
रोहितोऽग्ने रोहितश्चाङ्गुलिष्वपि नदीष्वपि ।

व

वधो बले च वज्रे च वने रश्मिषु चोदके ॥ ४२ ॥
वयुनं पदनाम स्यात् प्रशस्यमङ्ग्योरीष ।
वराहस्तु पदं मेघे वरुणो द्विः पदं मन्त्रम् ॥ ४३ ॥
वसवो रश्मिषु पदं वसु रात्रौ धनेऽपि च ।
वाक्पदं वाक् च भाषायां मेधाठ्यूत्विक्षु वाघतः ॥ ४४ ॥

(६१)

वाज्यश्वे समरे वाजे वाजस्वन्ने बलेऽपि च ।
वाशी वाचि पदं च स्याद् विंशतां परिहते पदम् ॥ ४५ ॥
त्रिपो विदुष्वङ्गुलिषु द्विस्तु विश्वानरः पदम् ।
विष्णुर्यज्ञे द्विः पदञ्च, स्तेने वज्रे पदं वृकः ॥ ४६ ॥
वृत्रो मेघे धने वृत्रं, वेनो विदूयज्ञयोः पदम् ।
व्योमान्तरिक्षेऽप्युदके व्योमा तु दिशि दिश्यते ॥ ४७ ॥

श

शची प्रजाकर्म्मवात्तु शर्म तु स्यात्सुखे गृहे ।
मेघे तु शम्बरः पुंनि शम्बरं तूदके बले ॥ ४८ ॥
शर्यापदं चाङ्गुलिषु श्रवस्त्वन्ने धनेऽपि च ।
शवो धने बलेऽपि स्यात् श्वात्रं तु स्याद्धने पदम् ॥ ४९ ॥
शिम्रे द्विः पदनाम स्यात्, शिल्पं रूपे च कर्मणि ।
शूर्पं बले सुखेऽपि स्यात् ज्येनासोऽञ्चे पदं त्वपि ॥ ५० ॥

स—ह

सञ्चोदके सन्न गृहे सन्न स्यात्समरेऽपि च ।

पदं तु सप्त ऋषयो रश्मिपत्रापि तद्योच्यते	॥ ५१ ॥
अन्तरिक्षे समुद्रः स्यात्समुद्रः पदनाम च	।
सरो वाच्युदकेऽप्येवं पदं वाक् च सरस्वती	॥ ५२ ॥
सलिलं बहु नाम स्यात्सलिलं जलनाम च	।
स्वः साधारणनाम स्यात्तथा स्वरुदकेऽपि च	॥ ५३ ॥
यज्ञाहःमृद्व्यदंवानां वाचकं स्वःपदं मतम्	।
सविता पदमुक्तं द्विः स्वया त्वन्ने तद्योदके	॥ ५४ ॥
स्वये ग्रावापृथिव्यौ स्तः स्वसराणि गृहेऽहनि	।
स्वसराणि पदं च स्यात्सप्तमन्ने पदं तथा	॥ ५५ ॥
महो वल्ले जलेऽपि स्यात्साध्या रश्मिषु वा पदम् ।	
मिनमन्ने पदं च स्यात्सुपर्णाः पदमुच्यते	॥ ५६ ॥
सुपर्णा वाक् सुपर्णाः स्युरञ्जेपत्रापि च रश्मिषु ।	
मृर्या वाचि पदं क्रोधज्वलतोस्तु हरःपदम्	॥ ५७ ॥
प्राहुः परे हरःशब्दं ज्योतिर्लोकोदकेषु च	।
हीरतोऽङ्गुलयो नद्यो दिशश्चादित्यवाहनम्	॥ ५८ ॥
हविःपदं जलेऽपि स्याद् हेमादकाहिरण्ययोः	।
हिरण्योदकयोर्हेमा होत्रा यज्ञे च वाचि च	॥ ५९ ॥

अनेकार्था इमं शब्दाः पूर्वमत्र प्रदर्शिताः
 प्रागुक्ता एव नानार्थे दृश्यन्ते केऽपि धातवः ॥ ६० ॥

—*—

अर्हति स्याद्बधे गत्यां व्याप्तिगत्योस्तु इन्वति ।
 इरज्यतीति धातुस्तु ऐश्वर्यपोरचर्ययोः ॥ १ ॥
 ऋच्छिः परीचारगत्योर्वधगत्योर्ऋणात्ति च ।
 जरते पद्मर्चायां जिन्वतीति पदं गतौ ॥ २ ॥
 दभ्नोत्यापि वधे गत्यां धमत्यर्चावधे गतौ ।
 ध्रुवत्यापि वधे गत्यां व्याप्तिगत्ये स्तु नक्षति ॥ ३ ॥
 भन्दते भन्दतीति द्वौ ज्वलने पूजने क्रमात् ।
 मन्दते ज्वलनेऽर्चायां मन्यते कान्तपूजयोः ॥ ४ ॥
 मर्हत्यापि वधे गत्यां मिनात्यापि वधे गतौ ।
 मिनोत्यापि वधे गत्यां रथर्योत गतौ पद्म ॥ ५ ॥
 राति दाने गतौ च स्याद्वाजत्यैश्वर्यपूजयोः ।
 वनुष्पाति पदं क्रोधे वेति गत्यात्तकान्तिषु ॥ ६ ॥
 वेनत्यर्चागतीच्छासु परिचारे गतौ शविः ।
 सपत्यर्चापरीचारे स्वपित्यर्चननिद्रयोः ॥ ७ ॥

स्वरतीत्यर्चने गत्यां कान्निगत्योस्तु हृद्यति	।
ह्वयत्यर्चभोजनयोरित्यनेकार्थघातवः	॥ ८ ॥
यज्ञवेदार्थयथार्थविज्ञानाय कृतश्रमाः	।
मधुमूदनशर्मणामां मणिमालां विनिर्ममे	॥ ९ ॥
सरस्वत्याः करे सेयं निघण्टुमणिमालिका	।
समर्प्यते मांघलश्रिमधुमूदनशर्मणा	॥ १० ॥

इत्यनेकार्थवर्गः ॥ ९ ॥

बृहद्देवतावर्गः ६०

अथ केचित्प्रदर्शयन्ते शनैकोक्ता यथायथम् ।	।
देवताविषयश्लोका दैवतज्ञानसिद्धये .	॥ १ ॥
भवद्भूतं भाविष्यच्च जङ्गमं स्थावरञ्च यत् ।	।
अस्यैके सूर्यमेवैकं प्रभवं प्रलयं विदुः ।	॥ २ ॥
असतश्च सतश्चैव योनिरेषा प्रजापातिः ।	।
यदक्षरञ्च वाच्यञ्च यच्चैतद् ब्रह्म शाश्वतम् ।	॥ ३ ॥
कृत्वैष हि त्रिधात्मानमेषु लोकेषु तिष्ठति ।	।
देवान् यथायथं सर्वान् निवेशय स्वेषु रश्मिषु ।	॥ ४ ॥
अग्निरस्मिन्नथेन्द्रस्तु मध्यतो वायुरेव च ।	।
सूर्यो दिवीति विज्ञेयास्तिष्ठ एवेह देवताः ।	॥ ५ ॥
आर्चिभिः केशयं त्वग्निर्विद्युद्भिश्चैप मध्यमः ।	।
असौ तु रश्मिभिः केशी तेनैनानाह केशिनः ।	॥ ६ ॥
न चैवैषां प्रसूतिर्वा त्रिभूतिः स्थानजन्म वा ।	।
निर्वक्तुं शक्यमेतैर्हि कृत्स्नं व्याप्तमिदं जगत् ।	॥ ७ ॥
एतासामेव माहात्म्यान्नामान्यत्वं विधीयते ।	।
तत्तत्स्थानविभागन तत्र तत्रोपलक्षयेत् ।	॥ ८ ॥

तासाभिर्यं विभूतेर्हि नामानि यदनेकशः	।
आहुस्तासां तु मन्त्रेषु कवयोऽन्योन्ययोनिताम्	॥ ९ ॥
यथास्थानं वदिष्टास्ता नामान्यत्वेन देवताः	।
तद्भक्तास्तत्प्रधानाश्च केचिदेवं वदन्ति ताः	॥ १० ॥
एतद्भूतेषु लोकेषु अग्निभूतं स्थितं त्रिधा	।
त्रिस्थानं चैनमर्चन्ति होत्रायां वृक्तवर्हिषः	॥ ११ ॥
इहेष पत्रमानोऽग्निर्मध्यमोऽग्निस्तु पावकः	।
अमुष्मिन्नेष विप्रैस्तु लोकेऽग्निः शुचिरुच्यते	॥ १२ ॥
इहाग्निभूतस्तृपिभिर्लोके स्तुतिभिरीडितः	।
जातवेदाः स्तुतो मध्ये स्तुतो वैश्वानरो दिवि	॥ १३ ॥
वैश्वानरं श्रितो ह्यग्निरग्निं वैश्वानरः श्रितः	।
अनयोर्जातवेदाश्च तथैतौ जातवेदासि	॥ १४ ॥
सालोक्याच्चैकजातत्वाद् व्याप्तिमत्वात्तु तेजसः	।
यस्य यस्येह देवत्वं दृश्यते ते पृथक् स्तुताः	॥ १५ ॥
सत्त्वान्यमूर्त्तान्यापि च देवताबन्महर्षयः	।
तुष्टुबुः प्रशशंसुश्च तामु ताद्यु स्तुतिष्विह	॥ १६ ॥
पृथक् पुरस्ताद् ये वृक्ता लोकादिपतयस्त्रयः	।

तेषामात्मैव तत्सर्वं यद्यद्भक्तिः प्रकीर्षिते	॥ १७ ॥
तेजस्त्रेवायुधं प्राहुर्वाहनञ्चैव तस्य तत्	।
(यदन्यच्चोपकरणं तत्सर्वं तत्र कल्पितम्)	॥ १८ ॥
स्थानं नामानि भक्तीश्च देवतायाः स्तुतौ स्तुतौ ।	
सम्पादयन्नुपेक्षेत यां काञ्चिदिह सम्पदम्	॥ १९ ॥
अग्निभक्तिस्तुतान् सर्वानग्नावेव समापयेत् ।	
यदिन्द्रभक्ति तच्चेन्द्रे सूर्ये सूर्यानुगञ्च यत्	॥ २० ॥

अग्निभक्तयः

तत्र यत्पृथिवीस्थानं पार्थिवञ्चाग्निमाश्रितम्	।
तत्सर्वमानुषव्येण कथ्यमानं निबोधत	॥ २१ ॥
जातवेदाः श्रितो ह्यग्निमग्निं वैश्वानरः श्रितः ।	
द्रविणोदास्तथेधमश्च श्रितश्चाग्निं तनूनपाव	॥ २२ ॥
नराशंसैः श्रितश्चैनमेनेमेवाश्रितस्त्विषः	।
वैहिंद्वारश्च देव्योऽग्निमेनेमेव तु संश्रिताः	॥ २३ ॥
नक्तोषासां च देव्यौ च होतारावेतदाश्रयौ	।
देव्यस्त्रिस्तैः श्रिताश्चैनं त्वष्टा चैतदाश्रयः	॥ २४ ॥

(१८)

श्रितो वनस्पतिश्चैनं स्वाहाकृतंय आश्रियः ।
दैव्यौ दिव्यप्रभृतौ द्वावग्री मध्यमपार्थिवौ ॥ २५ ॥
यदि वा वरुणादिसावग्न्यादेसौ प्रचेतसौ ।
तथाश्रीवरुणौ वापि केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥ २६ ॥
इडा सरस्वती देवी भारती च यथाक्रमम् ।
पृथिव्यामन्तरिक्षे च दिवि देव्य इमा मताः ॥ २७ ॥
तन्नूनपातमाभीषु पठन्ति न पठन्ति च ।

*

अश्वश्च शकुनिश्चैव मण्डूकाश्चैतदाश्रयाः ॥ २८ ॥
ग्रावाणश्चैवमन्त्राश्च नराशंसस्तथा रथः ।
दुन्दुभिश्चैपुथिश्चैतं हस्तघ्नोऽभीषवो धनुः ॥ २९ ॥
ज्या चैतदाश्रितेषुश्च श्रिता अश्वजनी च या ।
वृषभो दुधराश्चैनमेनं पितुरुलूखलम् ॥ ३० ॥
नद्यश्चैवैनमापश्च सर्वाश्चौषधयस्तथा ।
राज्यज्वाशाय्यररयानी श्रद्धेहा पृथिवी तथा ॥ ३१ ॥

*

भजेते चैनमेवात्नी द्वन्द्वभूते च रोदंसी	।
मुपलोलूखले चैनं हविर्द्धानि च ये स्मृते	॥ ३२ ॥
जोष्टी चोर्जाहुती चैनं शुतुद्र्या च विपाद् सह	।
यौ च देवौ शुनासीरौ तौ चाग्नी चैतदाश्रयौ	॥ ३३ ॥
शौनकस्य शुनासीरौ वायुसूर्य्याबुदाहृतौ	।
शाकपूणोरिन्द्रसूर्य्याविन्द्रो यास्कस्य केवलम्	॥ ३४ ॥

*

लोकोऽयं, यच्च वै प्रातःसवनं क्रियते मखे,	।
अनुष्टुप् च त्रिष्टुप्स्तोमो, वसन्तशरदाष्टु	॥ ३५ ॥
गायत्री, चैकविंशश्च, यच्च साम रथन्तरम्	।
साध्याः, साम च वैराज, माप्त्याश्च वसुभिः सह	॥ ३६ ॥
इन्द्रेण च मरुद्भिश्च सोमेन वरुणेन च ।	
पर्जन्येनर्तुभिश्चैव विष्णुना चास्य संस्तवः	॥ ३७ ॥
अस्यैवाग्नेस्तु पूष्णा च साम्राज्यं वरुणेन च ।	
देवतावाहनञ्चैव हविषां वहनं तथा	॥ ३८ ॥
कर्म दृष्ट्या च यत्किञ्चित्सम्बद्धं विषये स्थितम् ।	

अग्नेरेव तु तत्सर्वं कर्मेति परिभाष्यते ।
इत्युक्तोऽयं गणः सर्वः पृथिव्यग्न्याश्रयो महान् ॥ ३६ ॥

इन्द्रभक्तयः—

यश्चेन्द्रो मध्यमस्थानो गणः सोऽयमतः परः ।
विमानानि च दिव्यानि गन्धर्वाप्सरसां गणः ॥ ४० ॥
इन्द्राश्रयस्तु पर्जन्यो रुद्रो वायुर्बृहस्पतिः ।
वरुणः कश्च ऋत्युश्च देवश्च ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४१ ॥
मन्युश्च विश्वकर्मा च मित्रः क्षेत्रपतिर्यमः ।
ताक्ष्यो वास्तोष्पतिश्चैव सरस्वांश्चैवमत्र ह ॥ ४२ ॥
अपां नपाद् दधिक्राश्च सुपर्णोऽथ पुरूरवाः ।
ऋतोऽसुनीतिर्वेनश्च तस्यै तस्याश्रयेऽदितिः * ॥ ४३ ॥
त्वष्टा च सविता चैव वातो वाचस्पतिस्तथा ।
धाता प्रजापतिश्चैव अथर्वाणश्च ये स्मृताः ॥ ४४ ॥
श्येनश्चैवैवमग्निश्च तथेला चैव या स्मृता ।
विधातेन्दुराहिर्बुध्न्यः सोमोऽहिरथ चन्द्रमाः ॥ ४५ ॥

* तयेन्दुश्च सिंघयोऽदितिरित्यपि पाठः ।

विश्वानरंश्च वै देवो रुद्राणां^१ संस्तुतो गणः ।
मरुतोऽङ्गिरसश्चैव पितरश्चर्भुभिः^२ सह ॥ ४३ ॥
राका वाक् सरमाप्साश्च भृगवोऽघ्न्या सरस्वती ।
यम्युर्वशी तिनीवाली पथ्यास्वस्तिरुपाः कुहूः ॥ ४७ ॥
पृथिव्यनुमतिर्धेनुः सीता लाक्षा^३ तथैव गौः ।
गौरी च रोदसी चैव इन्द्राण्याश्चैप वै पतिः ॥ ४८ ॥

*

छन्दास्त्रिष्टुप् च पङ्क्तिश्च लोकानां मध्यमश्च यः ।
एतेष्वेवाश्रये विद्यात्सवनं मध्यमञ्च यत् ॥ ४९ ॥
ऋत् च ग्रीष्महेमन्तौ यच्च सामोच्यते बृहत् ।
शकरीषु च यद्गीतं नाम्ना तत्साम शाकरम् ॥ ५० ॥
आह चास्यैव तौ स्तोमावाश्रयौ शाकटायनः ।
यश्च पञ्चदशो नाम्ना संख्यया त्रिणावश्च यः ॥ ५१ ॥
संस्तुतश्चैप पूष्णा च विष्णुना वरुणेन च ।
मोमवाग्वाग्निकुत्सैश्च ब्रह्मणास्पतिनैव च ॥ ५२ ॥

१ ऋभूणामिति पाठान्तरम् । २ शर्तुभिरिति पाठान्तरम् ।

३ सतिलाल्येति पाठान्तरम् ।

अ बृहस्पतिना चैव नाम्ना यश्चापि पर्वतः	।
मित्रश्च स्तूयते देवो बरुणेन सहासकृत्	॥ ५३ ॥
रुद्रेण सोमः पूषणा च पुनः पूषा च वायुना	।
वातेनैव तु पर्जन्यो लक्ष्यते वै क्वचित्क्वचित्	॥ ५४ ॥
रसादानं तु कर्मास्य वृत्रस्य च निवर्हणम्	।
स्तुतेः प्रभुत्वं सर्वस्य बलस्य निखिला कृतिः	॥ ५५ ॥
इक्षैन्द्रो मध्यमस्थानो गणः सम्यगुदाहृतः	।
यः परस्तु गणः सौर्यो द्युस्थानस्तं निबोधत	॥ ५६ ॥

सूर्यभक्तयः—

तस्य मुख्यतमौ देवावश्विनौ सूर्यमाश्रितौ	।
वृषाकपायी सूर्योपाः पत्न्यस्तिस्रो रवेरिमाः	॥ ५७ ॥
अमुतोऽर्वाङ् निवर्तन्ते प्रतिलोमास्तदाश्रयाः	।
पुरोदयात्तामुषसं सूर्या मध्यन्दिने स्थिते	॥ ५८ ॥
वृषाकपायीं सूर्यास्तिकाल आहुः स्तुतिष्वृचि*	।
तस्याश्रये सरण्यूश्च भगः पूषा वृषाकापिः	॥ ५९ ॥

* सूर्यस्य तामेवाहुस्तु निष्पृचि—इत्यपि पाठः ।

यमो वैश्वानरो विष्णुर्वरुणैश्चकपादजः ।
पृथिवी च समुद्राश्च देवाः सप्तर्षयश्च ये ॥ ६० ॥
आदित्याः केशिसाध्याश्च सविता वसुभिर्मनुः^१ ।
द्विध्यङ्ग्यर्वा विश्वे च वाजिनो देवयोषितः ॥ ६१ ॥

*

असौ लोक, स्तृतीयञ्च सवने, साम रैवतम् ।
वैरूपञ्चैव, वर्षाश्च शिशिरोऽथ ऋतुस्तथा ॥ ६२ ॥
त्रयस्त्रिंशद्वच यः स्तोमः क्लृप्त्वा सप्तदशश्च यः ।
छन्दश्च जगतीनाम्ना तथातिच्छन्दसश्च याः ॥ ६३ ॥
पौरुषं चाहुरस्यैतत्सर्वमेव तु पौरुषम् ।
एतस्यैव तु विज्ञेया देवाः संस्तविकास्त्रयः ॥ ६४ ॥
चन्द्रमाश्चैव वायुश्च यश्च संवत्सरं विदुः ।
हरणं तु रसस्यैतत्कर्मणाऽमुत्र रश्मिभिः ॥ ६५ ॥
येन नातिविजानन्ति सर्वभूतानि चक्षुषा^२ ।
इत्थमग्नीन्द्रसूर्यार्याणां भक्तयः समुदाहृताः ॥ ६६ ॥

१ आदित्यपूगः साध्याश्च सार्द्धञ्च वसुभिर्मनुरिति पाठान्तरम् ।

२ येन नातिविजानन्ति सूर्यभूतानि चक्षुषा ।

यानीमानि च पश्यन्ति सर्वभूतानि तेजसा इति । पाठान्तरे

अग्नीन्द्रमरुतस्त्रष्टाऽश्विनौ देवावृतावृथौ	।
द्रविणोदा इमाः सप्त भवन्ति ऋतुदेवताः	॥ ६७ ॥
यो वायुरिन्द्रवायू यौ यौ मित्रावरुणावपि	।
यावश्विनौ य इन्द्रो ये विश्वेदेवाः सरस्वती	॥ ६८ ॥
प्रातःसवनिके शङ्खे प्रउगे सप्त देवताः	।
भवन्ति ताः क्रमेणैता अनुवन्त्राग्निरूपिताः	॥ ६९ ॥

अग्नीन्द्रसूर्याणां नामभेदाः —

अग्नेस्तु पञ्च नामानि यानि सूर्यस्य वा नव	।
पद्त्रिंशतिस्तद्येन्द्रस्य क्रमाद्दक्ष्यामि तान्यपि	॥ ७० ॥

अग्निनामानि पञ्च

१ अग्निः—सर्वे

जातो यदग्रे भूतानामग्रणीरध्वरे च यद	।
अङ्गं संनयते तस्मात्स्तुतोऽग्निरिति सूरिभिः	॥ ७१ ॥

२ द्रविणोदाः—कुत्सः

धनं बलं वा द्रविणं प्रायच्छद्येन कर्मणा	।
तत्कर्षं दृष्ट्वा कुत्सस्तु प्राहैनं द्रविणोदसम्	॥ ७२ ॥

३ तनूनपात्—

अयं तनूनपादग्निः, असौ हि तननात्तनुः ।
ततस्तु मध्यमे जज्ञे स्थानेऽयं मध्यमात्ततः ॥ ७३ ॥
अनन्तरां प्रजामाहुर्न पादिति कृपणयवः ।
नपादमुष्य चैत्रायमग्निस्तेन तनूनपात् ॥ ७४ ॥

४ नराशंसः—

पृथक्त्वेन समत्वेन यज्ञे यच्छस्यते नृभिः ।
स्तुवन्त्याग्नीषु तेनेमं नराशंसं तु कारवः ॥ ७५ ॥

५ पवमानः—वैखानसाः

पुनाति यदिदं विश्वमेपोऽग्निः पार्थिवोऽप्सु सन् ।
वैखानसार्धिभिस्तेन पवमान इति स्तुतः ॥ ७६ ॥

(७६)

इन्द्रनामानि पद्मविंशतिः ।

१ जातवेदाः—

भूतानि वेद यज्जातो, जातैर्यद्वाऽथ विद्यते ।
यद्वैप जातविद्योऽभूद्, वित्तं जातोऽधिवेत्ति वा ॥ ७७ ॥
विद्यते सर्वभूतेषु, यद्वा जातः पुनः पुनः ।
तेनैप मध्यभागिन्द्रो जातवेदा इति स्तुतः ॥ ७८ ॥

२ वायुः—

अणिष्ठ एष यत्तु त्रीन् व्याप्यैको व्योम्नि तिष्ठति ।
तेनैनमृषयोऽर्चन्तः कर्मणा वायुमद्भुवन ॥ ७ - ६१

३ वरुणाः—

त्रीणीमान्यावृणोत्येको सूर्त्सेन तु रसेन यत् ।
तयैनं वरुणां शक्त्या स्तुतिष्वानुः कृपणयवः ॥ ८० ॥

४ रुद्रः—

अरोदीदन्तरिक्षे यद्विद्युद्वृष्टिं ददन्वृणाम् ।
चतुर्भिर्ऋषिभिस्तेन रुद्र इत्यभिसंस्तुतः ॥ ८१ ॥

५ इन्द्रः—

चतुर्विधानां भूतानां प्राणो भूत्वा व्यवस्थितः ।
इष्टे चैवास्य सर्वस्य तेनेन्द्र इति स स्मृतः ॥ ८२ ॥
इरां दृणाति यत्काले मरुद्भिः सहितोऽम्बरे ।
रवेण महता युक्तस्तेनेन्द्रमृषयोऽब्रुवन् ॥ ८३ ॥
रसान् रश्मभिरादाय वायुनायं गतः सह ।
वर्षत्येष च यल्लोके तेनेन्द्र इति स स्मृतः (सूर्यः) ॥ ८४ ॥

६ पर्जन्यः—अत्रिः, और्वशः

यदिमां प्रार्जयत्येको रसेनाम्बरजेन गाम् ।
कालेऽत्रिरौर्वशश्चर्षी तेन पर्जन्यमाहतुः ॥ ८५ ॥
तपर्यत्येष यल्लोकान् जन्यो जनहितंश्च यत् ।
परो जेता जनयिता यद्वाऽऽत्रेयस्ततो जगौ ॥ ८६ ॥

(७८)

७ बृहस्पतिः—

बृहन्तौ पाति यल्लोकावेष द्वौ मध्यमोत्तमौ ।
बृहता कर्मणा तेन बृहस्पतिरितीडितः ॥ ७८ ॥

८ ब्रह्मणस्पतिः—शौनहोत्रः

ब्रह्म वाक् ब्रह्म सत्यञ्च ब्रह्म सर्वमिदं जगत् ।
पातारं ब्रह्मणस्तेन शौनहोत्रः स्तुवञ्जगौ ॥ ८८ ॥

९ वाचस्पतिः—

वाचा वेदा ह्यधीयन्ते वाचा छन्दांसि तत्र ह ।
अथो वाक् सर्वमेवेदं तेन वाचस्पतिः स्तुतः ॥ ८९ ॥

१० वास्तोष्पतिः—अौर्वशः

वास्तु प्रयच्छँल्लोकस्य मध्यमस्य तु पाति यत् ।
तेन वास्तोष्पतिं प्राह चतुर्भिरिममौर्वशः ॥ ९० ॥

११ क्षेत्रस्य पतिः—वामदेवः

क्षेमं^१ क्षितिभ्यो विदधद्यद्वदुष्वविशत् क्षितौ^२ ।
तेनैवमाह क्षेत्रस्य वामदेवः स्तुवन् पतिम् ॥ ६१ ॥

१२ ऋतम्—

मनसेमं तु यं दृश्यं मध्यमं लोकमाश्रितम् ।
शंसत् सत्येन सत्ये वै स एष स्तुतवानृत्तम् ॥ ६२ ॥

१३ ऋतस्य श्लोकः—

रेवेणान्नरसैः क्षिप्तैः स्थितो व्योम्न्येष मायया ।
ऋतस्य श्लोक इत्येष पुनश्चैनं ततोऽब्रवीत् ॥ ६३ ॥

१४ अदितिः—गौतमः

न कुतश्चैष यदीनो वृत्वा तिष्ठति मध्यमः ।
राहूगणा ऋषिस्तेन प्राहैनं गौतमोऽदितिम् ॥ ६४ ॥

१ अन्नमिति पाठान्तरम् ।

२ ददाति यदिमं क्षेत्रे त्वृतावम्बरं पुनरित्यपि पाठः

(८०)

१५ कम्—

प्रजाभ्यस्त्वेप यच्छक्त एष वीरः शिवः सुखः ।
हिरण्यगभस्तेनैनमृषिरर्चन्नुवाच कम् ॥ ६५ ॥

१६ यमः—

इह प्रजाः प्रयच्छन् स संगृहीता प्रयाति च ।
ऋषिर्विवस्वतः पुत्रं तेनाहैनं यमो यमम् ॥ ६६ ॥

१७ मित्रः— विश्वामित्रः

मित्राकृत्य जना विश्वे यदिमं पश्युपासते ।
मित्र इत्याह तेनैनं विश्वामित्रः स्तुवन् स्वयम् ॥ ६७ ॥

१८ विश्वकर्मा—

निदाघमासातिगमे यद्वेतेनावति क्षितिम् ।
विश्वस्य जनयन् कर्म विश्वकर्मेप तेन सः ॥ ६८ ॥

(८१)

१६ सरस्वान्—

सर्वांसि घृतवन्त्यस्य सन्ति लोकेषु अत्र त्रिषु ।
सरस्वन्तमिति प्राह वाचं प्राहुः सरस्वतीम् ॥ १६ ॥

२० वेनः—भार्गवः

प्राणभूतस्तु भूतेषु यद्विदित्येह तिष्ठति * ।
तेनैनं वेनमाहर्षिर्वेनो नामेह भार्गवः ॥ २० ॥

२१ मन्युः—

ससृजे मासि मास्येनमभिमत्य ततो ब्रजन् ।
तेनैनं मन्युरित्याह मन्युरेव तु तापसः ॥ २०१ ॥

२२ असुनीतिः—श्रुतबन्धुः

यदन्तकाले भूतानामेक एव नयत्यसून् ।
तेनासुनीतिरुक्तोऽयं स्तुवता श्रुतबन्धुना ॥ १०२ ॥

* यद्वेनत्येषु तिष्ठतीति पाठान्तरम् ।

(८२)

२३ अपां नसा—गृत्समदः

निदाघमासातिगमे जन्म मध्ये भवत्यपाम् ।
नसारमाह तेनैनमृपिर्गृत्समदस्त्वपाम् ॥ १०३ ॥

२४ दधिक्राः—

अपामम्बरगर्भौघमादधत्सोऽष्टमासिकम् ।
यत्क्रन्दत्यसकृन्मध्ये दधिक्रास्तेन कथ्यते ॥ १०४ ॥

२५ धाता—

मासेन संभृते गर्भे नवमेनाष्टमासिकम् ।
स्वयं क्रन्दन् दधात्युर्व्यां धातेत्यृग्भिः सगीयते ॥ १०५ ॥

२६ तार्क्ष्यः—

स्तीर्णेऽन्तरिक्षे क्षियति यद्वा दूर्णं क्षरत्सौ ।
अरिष्टनोमिस्तार्क्ष्यर्षिस्तार्क्ष्यं तेनैवमुक्तवान् ॥ १०६ ॥

(८३)

सूर्य्यनामानि नव

१ पुरुरवाः—

रुवन् व्योम्न्युदयं याति कृत्तन् भाद्विसृजन्नपः ।
पुरुरवसमाहैनं स्ववाक्येनोरुवासिनी ॥ १०७ ॥

२ सविता—

संवर्तयँस्तमः सूर्य्यादुपसञ्च प्रवर्तयन् ।
दिवा चरन् प्रसौत्येकः सविता तेन कर्मणा ॥ १०८ ॥

३ भगः—वसिष्ठः

उदितोऽभासयल्लोकानिमांश्चैष स्वरश्मिभिः - ।
स्वयं वसिष्ठस्तैनैर्नमृषिराह स्तुवन् भगम् ॥ १०९ ॥

४ पूषा—

उद्यन् जगत्पोषयति प्रणुदन् रश्मिभिस्तमः ।
तेनैर्नमस्तौत्पूषेति भरद्वाजस्तु पञ्चभिः ॥ ११० ॥

५. विश्वानरः—

संप्रत्येकैकशस्त्वेनं यन्मन्यन्ते पृथङ्नराः ।
विश्वे विश्वानरस्तेन कर्मणा स्तुतिषु स्तुतः ॥ १११ ॥

६. मृत्युः—

यत्तु प्राच्यावयन्नेति घोषेण महता मृतम् (मृधे) ।
तेन मृत्युमिमं सत्रं स्तौति मृत्युरिति स्वयम् ॥ ११२ ॥
नाम्ना संकुमुको नाम यमपुत्रो जघन्यजः ।

७. वृषाकपिः—

वृषैप कपिलो भूत्वा यन्नाकमधिरोहति ॥ ११३ ॥
वृषाकपिरसौ तेन विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ।
रश्मिभिः कम्पयन्नेति वृषा वर्षिष्ठ एव सः ॥ ११४ ॥
सायाह्नकाले भूतानि स्वापयन्नस्तमेति यत् ।
वृषाकपिरितो वा स्यादिति मन्त्रेषु दृश्यते ॥ ११५ ॥

८ केशी—

कृत्वा सायं पृथग्याति भृतेभ्यस्तमसोऽस्ये ।
प्रकाशं किरणैः कुर्वन् तेनैनं केशिनं विदुः ॥ ११६ ॥

६त्रिविक्रमः—मेधातिथिः

त्रीणि भान्ति रजांस्यस्य यत्पदानि तु तेजसा ।
तेन मेधातिथिः प्राह विष्णुमेनं त्रिविक्रमम् ॥ ११७ ॥

विष्णुः—

विष्णातेर्विशतेर्वा स्याद्वेवेष्टेर्व्याप्तिकर्मणः ।
विष्णुर्निरुच्यते वातः सर्वः सर्वान्तरश्च सः ॥ ११८ ॥

पञ्च पड्विंशतिस्तद्वन्नव नामानि यानि च ।
इत्थमग्नन्द्रसूय्याणां तान्युक्तानि यथाक्रमम् ॥ ११९ ॥

दैवतोपपरीक्षेयं शौनकोक्ता प्रदर्शिता ।
प्रमाणां तस्य याथार्थं भगवान् वेदपूरुषः ॥ १२० ॥

इति बृहद्देवतावर्गः १०

वर्गा इमे दैवदिव्यनरधर्मक्रियान्वयैः	।
नैगमद्वयनानार्थैर्वृहद्देवतयापि च	॥ १ ॥
एतैस्तु दशभिर्वर्गैर्निघण्टूक्ता यथायथम्	।
गृहीताः श्लोकबन्धेन शब्दाः प्रायेण वैदिकाः	॥ २ ॥
इतीत्थं माधुसूदन्या सरस्वत्या प्रसन्नया	।
समीक्षाचक्रवर्तिन्या मणिमाला प्रवर्तिता	॥ ३ ॥
सन्ति यद्यपि भूयांसः शब्दा अन्येऽपि वैदिकाः	।
तथापीह निघण्टूक्ताः सर्वे तावत्प्रदर्शिताः	॥ ४ ॥
तेन मे भगवान् वेदपुरुषः परमेश्वरः	।
प्रसीदतु सदेत्येवमाशासे मधुसूदनः	॥ ५ ॥

मिथिलापश्चिमभागे

श्रीक्षेत्रस्यातिसन्निधौ पुरये ।
यो गाढासंस्थाने-

ऽलभत श्रीवैद्यनाथतो जन्म ॥ ६ ॥

भारतपश्चिमभागे

पुष्करतीर्थातिसन्निधौ पुरये ।

(८७)

जयपुरराजद्वारे—

ऽलभत महीपालतोऽभ्यर्हामि ॥ ७ ॥

वयसः पश्चिमभागे

वेदमहातीर्थसन्निधौ पुण्ये ।

कृतधीः श्रीमधुसूदन—

शर्मा सोऽकृत सरस्वतीमालाम् ॥ ८ ॥

मालापश्चिमभागे

विद्यातीर्थात्तिसन्निधौ पुण्ये ।

मनसो योगं कुर्वन्

सुखतः सर्वं लभेत वेदार्थम् ॥ ९ ॥

इति सरस्वतीमणिमालारव्यो वैदिकशब्दकोशः

श्रीरस्तु

शुभमस्तु

श्रीः

अकारादि वर्णानुक्रमेणानुक्रमणिका ।

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
असत्रम्	४० । ६०	अग्नायी	२ । १२
अंहुरः	४५ । १०१	अग्निः	१ । ५
अकूपारः	५४ । १	"	५ । २६
अक्तुः	८ । १५	अग्निषा	४३ । ८१
अक्रः	४४ । ६०	अग्रुवः	१० । २८
अचरम्	६ । २५	"	१६ । १३
"	१७ । २१	अवशंसः	१३ । ७
अक्षाः	३७ । ३२	अध्या	४ । २३
अक्षः	२ । ११	अध्या	२० । ३७
अक्षितम्	६ । २२	अङ्गिरसः	४ । २२
अगन्	२३ । ६	आचके	२५ । २१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
आचक्ष्म	२५ । २०	अत्यः	१० । ३२
अच्छ	४१ । ६३	अययः	१६ । १३
अनएकपा	४ । २५	अययवः	४१ । ६५
अनगन्	२३ । ६	अययुम्	४१ । ४४
अजाः	११ । ३५	अययवाणः	४ । २२
अजिरम्	२१ । ४४	अदितिः	६ । ४
अजिराः	१० । २६	"	१७ । २१
अजीगः	४७ । १२१	"	२० । ३७
अज्म	१६ । ३३	"	३६ । २०
"	२० । ४०	"	४ । २३
अजाः	२१ । ४५	अदिति	६ । १
अएव्यः	१६ । १३	अद्वा	१७ । १७
अताति	२२ । २	अद्वातयः	१२ । ३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अद्भुतम्	१३ । १	अनवायम्	४६ । १०५
अद्भुतसत्	३५ । १२	अनिति	२२ । ५
अद्रिः	८ । १८	अनिन्द्यः	१५ । ६
अद्रिगुः	४१ । ६६	अनुमतिः	४ । २३
अध्वरः	१६ । १६	अनुष्टुप्	१७ । २१
अध्वरम्	७ । ७	अनेद्यः	१५ । ६
अध्वा	७ । ८	अनेमा	१५ । ६
अनभिद्यस्तः	१५ । ६	अन्तमम्	१४ । ५
अनर्वाः	४७ । ११६	अन्तरिक्षम्	७ । ७
अनर्शरातिः	४७ । ११३	अन्धः	३७ । ३०
अनवः	११ । २	"	३० । ७
अनवद्यः	१५ । ६	अलम्	६ । २३
अनवन्नवः	४६ । ११०	अयः	६ । २२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
॥	१६ । १५	अप्या	४५ । १००
अपन्यम्	१३ । ८	अप्सः	१५ । १०
अपानपात्	३ । १६	अभि	२७ । १
अपारे	६ । ३	अभिह्या	१७ । २३
अपीच्यम्	१५ । ८	अभिधेतन	४६ । १११
अपः	२ । १२	अभीके	१६ । ३४
॥	१५ । १०	अभित्ने	५२ । २
अपनवाना	१६ । १२	अभीशवः	१६ । १४
अपनः	१६ । १५	अभीषु	२ । १३
॥	१३ । ८	अभीषवः	७ । १०
॥	१५ । ११	अभीशू	१५ । ११
अप्रतिष्कृत	४४ । ६२	अभ्यर्द्धयज्वा	४३ । ८४
अप्रायुवः	३६ । २३	अभ्यर्ष	२३ । १२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अभम्	८ । १८	अभः	१० । २७
अभ्वः	१३ । २	अभ्वसी	६ । २
अभ्वम्	६ । २२	अभ्वगाः	१३ । २
अभति	१५ । १०	अभ्वरम्	७ । ७
"	४५ । ६४	"	१४ । ५
अभत्रः	४७ । ११५	अभ्वु	६ । २२
अभवान्	४५ । १००	अभ्यक्	४४ । ६३
अभा	२० । ३६	अभयः	७ । ५
अभिन	४४ । ८८	अभयते	२२ । १
अभीवा	४५ । ६६	अभयथु	२३ । ६
अभुरः	४४ । ८८	अभयवः	११ । ३
अभृतम्	७ । ५	अभया	५२ । १
"	६ । २२	अभयानी	२ । १२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अरिन्दानि	१० । २७	अर्गाः	१० । २७
अरुणयः	११ । ३६	अर्गाः	१० । २६
अरुपति	२२ । ५	अर्दति	२२ । ३
अरुप	१० । ३२	अर्दयति	२६ । २६
अरुपम्	१५ । १०	अर्भकः	१४ । ३
अरुपी	८ । १४	अर्भकम्	५२ । १
अर्कः	१६ । ३०	अर्गः	१२ । ६
”	२० । ३८	अर्वा	१० । ३२
”	३८ । ३६	अर्वाकि	१३ । ५
अर्चति	२३ । १३	अलातृणः	४२ । ६८
अर्चिः	२१ । ४३	अल्पः	१४ । ३
अर्जुनम्	१५ । १०	अवः	२० । ३८
अर्जुनी	८ । १३	अवचाकशत्	२५ । २०

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अवटः	२१ । ४१	अश्मा	८ । १८
अवतः	२१ । ४१	अश्वः	२ । ११
अवतिरति	२६ । २७	अथाः	११ । ३४
अवति	२२ । १	अश्विनो	५ । ३०
अवनयः	१० । २८	असका	४६ । १०३
”	१६ । १३	असंश्रन्ती	३८ । ४१
अवनि	६ । ४	असामि	४६ । १०७
अवमे	१४ । ५	असिक्नी	८ । १५
अविष्पन्	२५ । २३	असिन्वती	४२ । ७४
अन्यययः	११ । ३४	असुः	१७ । २३
अशन्	२३ । ११	असुनीतिः	४ । २१
अशनः	६ । २०	असुरः	६ । १६
अशनुते	२३ । ११	असुते	४४ । ६०

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अस्कृषायुः	४२ । ७४	अन्हाय	१४ । ७
अस्तम्	२० । ३६	अह्याणः	४० । ५७
अस्तमिके	१४ । ५	आ	२६ । १४
अस्मे	४५ । ६६	..	२७ । १
अस्य	३६ । २४	आकागम्	७ । ७
अस्याः	३६ । २४	आकीम्	२६ । १३
अस्त्रेमाः	१५ । ६	आकृतम्	२६ । १३
अहना	८ । १३	आक्ते	१४ । ५
अहिः	६ । १६	..	१४ । ३
"	६ । २५	आकीनपः	१२ । ३
"	४ । २१	आक्रन्दे	१६ । ३१
अही	२० । ३७	आचाणः	२३ । ११
"	९ । १	आखण्डलः	

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
आरानीगन्ति	२३ । ६	आनुपक्	४५ । ६८
आघृणिः	३६ । ४३	"	"
आङ्गूयः	३६ । ४५	आपः	२ । १२
आचके	२५ । २१	"	७ । ७
आचक्ष्म	२५ । २०	"	६ । २३
आजी	१६ । ३२	आपानः	२३ । ११
आशी	१६ । ३२	आपान्तमन्युः	३६ । ४६
आताः	७ । ६	आप्याः	४ । ३२
आतिरत्	२७ । २८	"	५ । ३१
आदित्यः	१ । ३	आयती	१६ । १३
आधन्नः	४८ । १२६	आयवः	११ । ३
आनद्र	२३ । ३१	आयुः	२० । ३८
आनशे	६३ । ११	आयुधानि	६ । ३५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
आरितः	३६ ५१	आष्ट	१३ ११
आर	१४ ६	आष्टाः	७ ६
आःनी	२ १४	आसात्	१४ ५
आपति	२२ २	आहनः	२७ ३२
आवपति	२५ २३	आहनाः	२५ १६
आवपाः	६ २५	आह्वे	१२ ३१
आयाः	७ ६	आहिकम्	२६ १३
आयाः	४२ ६८	इत्यम्	३८ ४२
आयिरम्	४५ ६५	इत्या	१७ १७
आशिषः	२३ १२	इ	३८ ४२
आशु	२१ ४४	इदम्	६ २१
आशुः	१० ३३	इदंयुः	४८ १२५
आशुगुत्राणिः	४२ ६८		

	पृष्ठ श्लो०			पृष्ठ श्लो०	
इदा	१५	७	इयन्नति	२२	६
इदानीम्	१५	७	इयत्ति	२२	६
इध्मः	२	६	इरज्याति	२३	१२
इनः	१२	६	"	२४	१७
इन्दुः	४	२१	इरा	२०	३८
"	६	२३	इरात्रत्यः	१०	३०
"	१६	१६	इलः(ईलः)	२	६
इन्द्रः	३	१६	इला	६	४
इन्द्राणी	४	२३	"	१७	१८
"	५	२६	"	२०	३८
इन्द्रियम्	१६	३५	"	२०	३७
इन्वति	२३	११	इलीवियः	४२	७०
"	२२	४	इलीवियः	४५	१००

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
इव'	२६ । १४	॥	२६ । ११
इपति	२२ । ७	ईमहे	२४ । १८
इपम्	२० । ३८	इत्ते	२२ । ६
इपिरम्	३५ । १६	ईमान्तिः.	३४ । ५
इपुः	२ । १३	ईपति.	२२ । ३
इपुधिः	२ । १३	उकूद्यः.	१५ । ६
इपुभ्यति	२४ । १८	उजाः	१३ । २
इष्टिः	१६ । १६	उक्षितः.	१३ । २
इष्टिणः	३५ । १७	उच्चैःश्रवाः	१० । ३२
ईत्ते	४३ । ८३	उत्सः	२१ । ४१
ईत्तुवते	२२ । २	उदकम्	१० । २७
ईध्	६ । २३	उधाः	८ । १६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
उपनिहिका	५२ । ३	उर्वी	६ । २
उपदिदः	१७ । २०	"	७ । ५
उपमे	१४ । ५	उर्व्यः	१० । २६
उपरः	६ । १६	उलूखलम्	२ । १४
उपराः	७ । ६	उत्वम्	४६ । १०३
उपलः	६ । १६	उश्रमासि	२५ । २१
उपलप्रक्षिणी	४२ । ७६	उशिक्	२५ । २१
उपीसि	४६ । ११०	उशिजः	१२ । ३
उपाके	१४ । ५	उपाः	४ । २४
उराणः	४६ । ११०	"	५ । २६
उरु।	१४ । ४	उपासानक्ता	२ । ६
उर्वशी	४ । २३	उसाः	२० । ३७
"	३६ । ४८	"	७ । १०

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
उस्रिया	२० । ३७	ऋच्छति	२२ । ५
उतिः	३७ । ३३	"	२४ । १७
उधः	८ । १६	ऋजुनीतिः	४७ । ११६
ऊर्क	२० । ३८	ऋजति	४७ । ११८
ऊर्जस्वत्यः	१० । ३१	ऋणद्धि	२४ । १७
ऊर्जाहुती	२ । १४	ऋणोति	२२ । ४
ऊर्दरम्	५२ । २	ऋणवति	२२ । ४
ऊर्म्या	८ । १६	ऋतम्	६ । २४
ऊर्व्यः	१० । २६	"	१७ । १७
ऊक्	१७ । २०	ऋतः	४ । २१
ऊक्षाः	५२ । १	ऋतस्य योनिः	१० । २८
ऊचीषमः	४७ । ११६		

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
ऋतु	१६ । १५	पञ्जति	२२ । ४
ऋदृदरः	४२ । ७२	तग्वाः	१० । ३३
ऋदृपे	४२ । ७३	एतशः	१० । ३३
ऋधक्	३७ । २८	एति	२२ । ५
ऋध्नोति	२४ । १७	एनम्	४१ । ६२
ऋवोसम्	४८ । १५७	एना	५१ । १
ऋभवः	४ । २२	एनाम्	४१ । ६२
ऋमुः	५ । ३१	एन्यः	१० । ३६
”	१२ । ३	एरिरे	३६ । २२
ऋमुक्षाः	१३ । २	एहः	१८ । २८
ऋश्यदाः	२१ । ४१	ओजः	६ । ३४
ऋष्वः	१३ । २	”	१८ । २५
ऋहन्	१४ । ३	ओशयो	६ । १

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
ओदती	८ । १३	कति	२३ । ६
ओदनः	६ । १६	कत्पथः	४२ । ७१
ओमना	४२ । ७६	कणति	२३ । १०
ओमासः	४४ । ८७	कनकम्	७ । ६
ओपम्	२१ । ४४	कपनाः	४३ । ७७
ओपधयः	२ । १२	कवन्धम्	१० । २७
ओच्चैःश्रवसः	१० । ३२	कम्	१० । २८
कः	३ । २०	,"	१८ । २५
ककुभः	७ । ६	कम्पते	२६ । २५
ककुहः	१३ । १	करणानि	१६ । १५
कक्ष्याः	१६ । १३	करन्ती	६ । १५
कण्टति	२२ । २	करान्ति	१६ । १५
कणवः	१२ । ३	करस्नौ	१६ । ३२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
कारिकत्	१६ । १५	कविः	१२ । २३
कारुणम्	१६ । १५	कशः	१० । २७
करुलती	४८ । १२३	कशा	१७ । २०
कर्त्तः	२१ । ४१	"	३० । १३
कर्त्तव्य	१६ । १५	कसाति	२२ । २७
कर्त्तो	१६ । १५	काकुद्	१७ । २०
कर्त्तुम्	१६ । १५	काकुदम्	४० । १५
कर्त्तुम्	१६ । १५	काकुप्	
कवरम्	१६ । १५	काञ्चनम्	७ । १३
कल्पते	२४ । १५	काटः	२१ । ४१
कल्मलीकीनम्	२१ । ४२	काणुका	३६ । ४५
कवते	२२ । ७	कातुः	२१ । ४१
कवन्धम्	१० । २७	कानिषत्	१५ । १२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
कायमानः	३४ । ६	कोलालम्	२० । ३८
कारुः	१२ । ४	कोस्तासः	१२ । ३
कारोतरः	२१ । ४१	कुटः	४१ । ६४
कारोतरान्	१	कुरुः	४२ । ७१
कालयाति	२२ । ७	कुम्भः	१८ । २६
कायिः	४२ । ७२	कुरवः	१२ । ५
काष्ठाः	७ । ६	कुरुनन	३५ । १०
किः	४२ । ७४	कुलियः	१८ । २६
किमीदिने	४४ । ८८	"	४७ । ११२
किधेयाः	४६ । १०५	कुल्याः	१० । ३०
किरणाः	७ । १०	कुचिन्	१४ । ४
कीकटेषु	४६ । १०७	कुगयः	२१ । ४१
कीरिः	१२ । ४	कुहः	४ । २३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
कूपः	२१ । ४१	कूपीटम्	६ । २१
कृयवति	२६ । २६	कृशनम्	७ । ६
कृत्तिः	२० । ३६	"	५१ । १०
"	४१ । ६६	कृष्टिः	११ । २
कृत्वी	१६ । १५	केतः	१७ । ३२
कृदरः	२० । ३६	केतुः	१७ । २२
कृदरम्	५२ । २	केनिपः	१२ । ३
कृषु	१४ । ३	केपयः	४० । ५६
कृन्ताति	२६ । २६	केवटः	२१ । ४१
कृपयति	२४ । १५	कोशिनः	५ । ३२
कृपययुः	१२ । ४	कोशः	६ । ३६
कृपा	४३ । ७७	कौरयाणः	४० । ५४
कृपायति	२४ । १५	क्रतुः	१६ । ५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
"	२७ । २२	चा	७ । ५
कायः	३६ । १७	चिद्योति	२२ । ६
क्रि.वे:	२१ । ४१	चितयः	११ । १
क्रिविर्दती	४७ । ११४	चितिः	३ । ४
चत्रम्	६ । २३	चिपः	१६ । १३
"	१६ । ३५	चिपस्ती	१६ । १२
चम	१० । २७	चियति	२२ । ३
"	२० । ३८	चीरम्	६ । २६
"	५६ । १५	चु	२० । ३८
चम	५६ । १५	चुत्	२० । ३८
चपाः	८ । १६	चुमत्	२० । ३८
चमा	७ । ५	चुम्पति	२२ । ६
चपति	२३ । १२	चुम्पम्	०४ । ५६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
बुलुकः	१४ । ३	खेदा	७ । १०
क्षत्ररज्यपतिः	३ । १६	"	५३ । २
क्षोणः	४३ । ८३	गणाः	१७ । १८
क्षोणम्	५३ । ८३	"	१ । ३
क्षोणः	६ । ४	गधिता	३६ । ५०
क्षोणी	६ । २	गध्यम्	३६ । ५१
क्षोदः	१० । २७	गन्ति	२२ । ६
क्षोदति	२२ । ५	गनीगन्ति	२३ । ६
क्षमा	७ । ५	गुभस्तयः	७ । १०
खजे	१६ । ३१	"	१६ । १४
खले	१६ । ३१	गुभस्ती	१६ । १२
खाः	१० । २८	गभीरः	१३ । १
खातः	२१ । ४१	गभीरम्	६ । २२

श्लो०	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
गभीरा	१७ । १८	गहनम्	६ । ११
गभीरे	६ । १	गाति	२२ । २
गमति	२३ । ६	गातु	६ । ४
गम्भरम्	६ । २१	"	३६ । २५
गम्भीरा	१७ । १६	गाया	१७ । १६
गम्भीरे	६ । १	गान्धर्वी	१७ । १८
गपः	१३ । ८	गायति	२३ । १३
"	१६ । ३५	गावः	११ । ३६
"	२० । ३६	"	७ । १०
गर्त्तः	२० । ३६	"	५३ । ३
गस्ता	४६ । १०६	गिरिः	८ । १८
"	१७ । २१	गिर्वृणाः	४५ । ६४
गवते	२७ । ७	गीः	१७ । १८

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
गूर्द्धयतिः	२३ । १३	ग्रा	१७ । २१
गृणाति	२३ । १३	गनाः	५२ । १
गृत्सः	१२ । ३	ग्मा	७ । ५
गोत्रः	८ । १८	ग्रावा	८ । १८
गोत्रा	६ । ४	"	२ । ११
गोः	४ । २३	घर्म	१६ । १७
"	६ । ४	घर्मः	८ । १३
"	३७ । २७	घृणाः	८ । १३
"	५३ । १	घृणिः	५७ । २१
"	१७ । १८	"	२१ । ४३
"	१२ । ४	घृतम्	६ । २२
"	३७ । २७	घृतवती	६ । २
गौरी	१७ । १८	घृताची	८ । १६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
घोषः	१७ । १८	वर्षणो	४१ । ६१
घंसः	८ । १२	वष्टे	२५ । २०
घकमानः	२५ । २१	वसति	२२ । ८
घकत्	१६ । १५	चाकन्	४७ । ११८
घतति	२२ । ८	चाकनत्	२५ । २१
घनः	४३ । ७६	"	२५ । २०
घन्द्रम्	७ । ५	चिकपन्	२५ । २०
घन्द्रमाः	७० । ४५	चिन्	२६ । १४
घमसः	६ । १६	"	२८ । ४२
घंघ्री	६ । १	चित्तम्	१७ । २२
घयसे	३७ । २६	चित्रामवा	८ । १३
घरुः	८ । १८	चेतः	१७ । २२
घर्षण्यः	११ । २	चोभूयमाण	४७ । १२०

शब्द	पृष्ठ श्लो०	शब्द	पृष्ठ श्लो०
व्यवानः	३७ । २८	जगति	२३ । १०
व्यवानाः	१६ । १२	जगांयात्	२३ । ६
व्योत्तमः	१८ । २६	जग्मतीः	४८ । १२४
हृदयते	२४ । १६	जज्ञयाभवत्	२१ । ४२
हृदिः	२० । ४०	जठरम्	३४ । ५
ह्रन्तसत्	२५ । २१	जन्तवः	११ । १
ह्रन्दः	१२ । ४	जन्म	६ । २६
ह्रन्दति	२४ । १६	जवारु	४७ । ११६
हृदिः	२० । ४०	जमत्	२१ । ४३
ह्याया	२० । ४०	जमति	२३ । ६
जगतः	११ । १	जरते	२३ । १३
जगती	२० । ३७	”	३७ । २८
जह्गन्ति	२२ । ६	जरिता	१२ । ४

	पृष्ठ श्लो०	श्लो०	पृष्ठ श्लो०
जख्यम्	४७ श्लो० १२८	जामयः	१६ पृ० १४
जलम्	६० श्लो० २१	जामिः	३६ पृ० २१
जलाधम्	१८ श्लो० २४	जामिः	६० श्लो० २५
जल्पति	१८ श्लो० २१	जामिवत्	१० श्लो० २७
जलधः	४४ श्लो० २५	जारयायिः	४५ श्लो० २७
जिवति	४६ श्लो० २७	जिगातिः	२२ पृ० २४
जसति	२३ श्लो० २६	जिन्वन्ति	२२ श्लो० ३
जसुरिः	२३ श्लो० २६	जिह्वा	४८ श्लो० १२
जहा	३४ श्लो० २५	जारा	१७ श्लो० १
जा	१३ श्लो० २८	जुषते	२१ श्लो० ४४
जातरूपम्	७ श्लो० ३	जुहुरे	२५ श्लो० २१
जानवेदाः	२ श्लो० २८	जुहुरे	३७ श्लो० २८
		जुग्णि	१८ श्लो० २८

	पृष्ठ श्लो०	श्लोक	पृष्ठ श्लो०
जूर्गीः	२१।१०-२४	तनुष्टिः	४५।१०१
जूर्वति	४२।१०६	तथा	२६।१४
जेहते	२७।१०२८	तनयः	१३।१०८
जोपवाकम्	२२।१०३	तना	१६।१३५
ज्मा	४०।११२	तनूतवान्	२।१६
ज्या	१३।१३३	तपः	२१।१३३
ज्युति	२६।१३४	तपुषी	१८।१२८
ज्यति	२२।१३२	तमः	८।११५
ज्यते	२२।१३३	तमस्वती	८।११५
ज्यते	२२।१३३	तरणिः	२१।१३५
ज्यते	२२।१३३	तरः	१८।१२५
ज्यते	१३।१३३	तरस्वत्यः	१०।३१
ज्यते	१३।१३३	"	३७।३३

	पृष्ठ श्लो०	वि. श्लो०	पृष्ठ श्लो०
तडित्	१४०। ५	ताक्ष्यकः	३ । २०
तः	२६ । २६	ताडि	२६ । २६
तवः	१८ । २५	तिग्मम्	१८ । ३०
तवसः	१३ । १	तितउ	३५ । ३६
तविषः	१३ । १	तिरः	५२ । २
तविषी	१८ । २७	तिद्धोदेवीः	२ । १०
तस्कारः	१२ । ६	तुचः	१३ । २
तस्थुपः	११ । १	तुग्या	६ । २५
तजत्	२१ । ४५	तुग्व	३५ । १०
तासुः	१२ । ४०	तुक्	१३ । ८
ताम्रम्	१५ । ११	तुजः	१८ । २६
तायुः	१२ । ६	तुज्यमानासः	२१ । ४३
ताक्ष्यः	१० । ३३	तुञः	४५ । ६६

श्लोक संख्या	पृष्ठ श्लो०	श्लोक संख्या	पृष्ठ श्लो०
तुञ्जति	२५ । २२	तूर्णाशम्	३६ । ५०
तुरीपम्	४७ । ११४	तूर्णिः	२१ । ४४
तुरीयाति	२२ । ५	तृका	१३ । ७
तुर्वणिः	४४ । ५५	तृचम्	१८ । २५
तुर्वशा	११ । ३१	तृगोदि	२६ । २७
तुर्वशे	१४ । ५	तृपुः	१३ । ७
तुवि	१४ । ४	तृप्तिः	६ । २५
तूताव	३६ । २५	तृपमः	१४ । ३
तूतुजानः	२१ । ४३	तृषु	२१ । ४४
तूतुजिः	२१ । ४३	तेजः	६ । २१
तूतुमाकृषे	४० । ५८	"	२१ । ४३
तूयम्	६ । २२	तोकम्	१३ । ८
"	२१ । ४५	तोका	१३ । ८

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
तोदः ..	३६ । ४७	दक्षः ..	१८ । २६
तोयम्	६ । २२	दध्नोति	२२ । ७
तीरयागा	४० । ५४	दध्यति	२२ । ७
त्यजः	१८ । २८	दत्रम्	७ । ६
त्वः	५२ । ४	दद्धि	२४ । १६
त्वचः	१८ । २५	दधिकाः	१० । ३३
त्वष्टा	२ । १०	"	३ । २०
"	३ । २०	दधिक्रावः	१० । ३३
धे	५ । २६	दध्यद्	५ । २६
त्पगति	२२ । ३	दनः	४८ । १२६
था	२६ । १४	दध्नोति	२३ । १०
दंसः	१६ । १५	"	२६ । २६
दंसयः	३१ । २५	दत्रम्	१४ । १३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
"	५२ । १०१	दीदयति	२६ । २४
टमे	२० । १००	दीधितयः	७ । १०
दमृनाः	३४ । १०२	"	१६ । १४
दंगते	३० । १०३	दीयति	२२ । ६
"	३५ । १४	दुन्दुभिः	२ । १३
दीति	२५ । १२२	दुरितम्	४३ । ५
दात्रान	३६ । १८	दुरीणे	२० । ३६
दासति	२५ । १२२	दुर्याः	२० । ३६
दियुत्	१६ । ३०	दुवस्यति	२४ । १७
दिनम्	८ । ११२	दूतः	३७ । ३१
दिवा	८ । ११२	"	४७ । १८
दिविष्टय	४६ । १११	दूरंअन्त	६ । ३
दिवेदिवे	८ । १२	दतिः	६ । १६

वि. सं.	पृष्ठ श्लो०	श्लोक	पृष्ठ श्लो०
देवतानाः	१६ । १६	शुगत	२१ । ४५
देवपत्न्यः	५ । २६	शुतिः	२६ । २४
देवयवः	१२ । ५	शुमत्	२६ । २४
देवाः	५ । २८	शुभ्रम्	२० । ३६
देवाच्या	४३ । ७७	शुभ्रः	३६ । ४४
देवी (ऊर्जाहृती)	२ । १४	शोतना	८ । १३
देवी (जोष्टी)	२ । १४	शोः	८ । १२
देव्याहोतारा	२ । १०	श्रमति	२२ । ४
दोधति	२६ । २५	श्रवत्	२१ । ४५
दोषा	८ । १६	श्रवति	२२ । ४
दौर्गहः	१० । ३३	श्रविणम्	१८ । २७
शविशवि	८ । १२	श्रवः	२० । ३६
शुः	८ । १२	श्रविणांशः	२० । ८

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
घ्राति	२२ । ४ धन्वा		३८ । ३६
दुत्रणः	२ । १२ धन्वति		२२ । ७
दुपदम्	३४ । ७ धमति		२२ । ८
दुम्भति	२२ । १० "		२६ । २६
दुधवः	११ । १ "		२४ । १५
दूणाति	२६ । २६ धमनि		१७ । २०
दूलति	२२ । ४ धरुणम्		६ । २६
द्वारः	२ । ६ धर्षति		१८ । २७
द्विता	३८ । ३५ धवाः		११ । १
द्विवर्हा	४७ । १७ धवति		२२ । ७५
धनुः	२ । १३ धस्मन्वत्		१० । २७
धन्व	७ । ७ धाता		४ । २१
"	३८ । ३६ धारा		१७ । १८

	पृष्ठ श्लो०	वि. सं.	पृष्ठ श्लो०
आवति	२२ । ७५	„	१७ । २०
आसिः	२० । ३८	ध्वजतिः	२२ । १
अधिगणा	१७ । २०	ध्राति	२२ । ४
अधिषयोः	६ । १	ध्रपति	२२ । ३
अः	१६ । १५	ध्राति	२२ । ३
अः	१७ । २३	ध्रुवति	२२ । ७
अधीतयः	१६ । १३	ध्वंसति	२२ । १
अधोरः	१२ । ३	ध्वरति	२६ । २७
अधुनयः	१० । २८	न ।	२६ । १४
अधुरः	१६ । १३	नसन्ते	२५ । ६
अधूर्वति	२६ । २६	नकिः	२६ । १३
अधना	१७ । २०	नकाम्	२६ । १३
अधेनुः	४ । २४	नक्ता	८ । १५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
नक्षति	२२ । ७३	नभः	५३ । १०
नक्षत्राभामुः	४२ । ७१	नभते	२६ । १६
नक्ष्यति	२३ । १०	नभन्वः	१० । १०
नक्षः	१२ । ४	नभर्षिः	६ । ५
नक्षः	३१ । ३३	नमः	२० । २८
नक्षति	२३ । १३		१८ । २६
नक्षतुः	१६ । ३०	नमस्यातिः	२४ । ७
नक्षः	२ । १२	नम्या	८ । ६
नक्षः	१० । ३२	नरः	११ । ३४
नक्षः	१७ । १६		११ । १६
नक्षात्	१३ । ५	नरांसः	९ । ६
नक्षौ	६ । ३	नवते	२२ । ७

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
नत्रम्	१५ । ७	निवृम्पुणः	४० । ५३
नविदाः	१२ । ३	निगयम्	१५ । ८
निव्यम्	१५ । ७	नितोयने	२६ । २७
नयत्	२३ । ११	निधा	३४ । ८
नसते	२२ । ८	निवर्हयति	२७ । २८
नसन्त	३५ । ६	नियुतः	११ । ३३
निहुपः	११ । २	नियुत्वान्	१२ । ६
नाकः	५३ । १	निष्कृतिः	६ । ४
नादः	१२ । ४	निष्कि	१५ । ११
नाम	६ । २३	निवपन्तु	२६ । २७
नायः	१६ । १७	निवित्त	२७ । २०
नाडी	१७ । २०	निशुम्भाः	४६ । १५
निष्व	१४ । ३	निष्वपी	३१ । १२

	पृष्ठ श्लोः		पृष्ठ श्लोः
"	४० । ५८	"	५२ । ५८
नीडम्	२० । ३६	नेमाघिता	१६ । ३६
नीरम्	६ । २६	नेमिः	१८ । ३६
नु	२१ । ४३	नीः	१७ । २०
"	२६ । १४	नीति	२४ । १४
नुक्तम्	२६ । १३	पचता	४३ । ११
नूत्र	३६ । १६	पञ्चजनाः	११ । २
नूचित्	३६ । १६	पङ्क्तिः	३८ । ३५
नूतनम्	१५ । ७	पण्यते	२४ । १५
नूतनम्	१५ । ७	पणायति	२४ । १५
नृणाम्	१८ । २६	पतङ्गाः	११ । ३४
"	२० । ३६	पताति	१२ । ३४
नेमिः	२० । ३६	पतिः	१२ । ३६

	पृष्ठ श्लो०	पृष्ठ श्लो०
अत्यन्ते	२३ । १२ अगके	१४ । ६
अथवा	४ । २४ पराचैः	१४ । ६
अपदिः	४० । ५५ परावतः	१४ । ६
अनस्यति	२४ । १४ पराशरः	४६ । १०८
अनायते	२४ । १४ परि २	२८ । ४
अपृचा	२३ । १३	४० । ५५
अपयः	५८ । ३१ परितयाः	३५ । १२
॥	५८ । ३१ परिस्रवः	२३ । १२
॥	२० । ३८ परागमा	१४ । ४
॥	८ । १५ पर्जन्यः	३ । १६
अपयस्वती	८ । १५ पर्वतः	८ । १८
अपयस्वत्यः	१० । ३१ पर्वते	२२ । ३
अपशुः	१६ । २६ पवसव	२३ । १३

पदम्	पृष्ठ श्लो०	पदम्	पृष्ठ श्लो०
पस्त्वम्	२० । ३६	पितरः	४ । २२
पाविः	१७ । २१	पिता	३६ । ३१
"	१६ । २६	पितुः	२० । ३८
"	३८ । ३५	"	२० । ३८
प्रवित्रम्	६ । २२	पिनाकम्	५२ । ३
"	३६ । ४४	पिप्पलम्	६ । ३६
पाकः	१५ । ६	पिष्टम्	१५ । १०
पाजः	२० । ३८	पिस्याति	२२ । ७७
"	१८ । २५	पीपस्तु	२४ । ३८
पायः	४३ । ७७	पुरन्धिः	४८ । २२
पादुः	४० । ५५	"	४८ । २२
पार्वत्यः	१० । ३	पुरन्धी	१ । १
पार्श्वी	६ । २	पुरीषम्	६ । ३६

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
पुरु	१४	४	पृच्छति	२४	१५
पुरुभोजः	६	२०	पृणति	२५	२२
पुरुषाः	४	२१	पृणति	२५	२२
पुरुकामः	४२	७५	पृतनाः	११	३
पुंकरम्	७	७	"	१६	३१
पुंनपति	२४	१४	पृतनाज्यम्	१६	३१
पुंनः	११	२	पृत्सु	१६	३१
पुंणम्	६	२२	पृथिवी	७	७
पुंदि	२४	१८	"	२	१२
पुंन्यम्	१४	७	"	४	२३
पुंषी	६	४	पृथुज्याः	३८	४०
पुंन	२०	३८	पृथ्वी	६	४
पुंन	१६	३१	"	६	२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
पुश्रिः	५३ । १७२	प्रतिष्ठा	१४ । ३३
पुष्यः	११ । ३५	प्रतीच्यम्	१५ । ५
पेलयदि	२२ । ७२	प्रत्नम्	१४ । ७
पेयः	७ । ६	प्रदिवः	१४ । ७
पे	१५ । १०	प्रघने	१६ । ३०
पेहः	१० । ३३	प्रपित्वे	५२ । ५
पेस्यम्	१८ । ३७	प्रयः	६ । ३४
पेस्ये	१६ । ३१	प्रवते	२२ । ७
प्रकलवित्	४३ । ७६	प्रवयाः	१४ । ७
प्रजा	१३ । ५	प्राशुः	२१ । ४४
प्रजापतिः	१६ । १६	प्लवते	२२ । ७
प्र	४ । ११	प्रसरः	१५ । ११
प्रतदसु	४६ । १६	प्रसाति	१२२ । १४

श्लो०	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सुः	१५	वहंगा	४७
फणति	२२	वहिनः	२
फलियाः	६	"	७
बहिष्ठः	१३	"	६
बकुरः	४५	बहिषदः	३३
बद	१७	बल	५
बत	४८	बलाहकः	८
बतः	४८	बलिशानः	६
बन्धुः	१६	बहुले	१०
बप्सति	२५	बाघः	१८
बब्धाम्	२५	बाहू	१५
बभास्ते	२५	बिंस्पति	२२
बर्तुरम्	६	बीजम्	३३

	पृष्ठ श्लो०	श्लो०	पृष्ठ श्लो०
बुन्दः	४६ । १०६	भागः	४७ । १०७
बुसम्	६ । १०६		१६ । १०६
बृवदुक्	४३ । १०६	भनति	२४ । १०६
बृवुकम्	६ । १०६	भनित्	२६ । १०६
बृहत्	१३ । १०६	भन्दते	२४ । १०६
बृहस्पतिः	३ । १०६	भन्दनाः	३७ । १०६
बेकनाटा	४६ । १०६	भरताः	१३ । १०६
बेकुरा	१७ । १०६	भरित्	१६ । १०६
ब्रघ्नः	१० । १०६	भरे	१६ । १०६
ब्रह्म	१३ । १०६	भर्म	७ । १०६
ब्रह्म	२९ । १०६	भर्वति	२५ । १०६
ब्रह्म	२० । १०६	भविष्यत्	६ । १०६
ब्रह्मस्यति	३ । १०६	भसपः	२५ । १०६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
भाञ्जनीकः	४२ । ७५	भृः	७ । ७
भानुः	८ । १२	भृतः	३६ । २१
भामिः	२६ । २५	भृतम्	६ । २४
भानः	१८ । २८	भूमिः	६ । ४
भारती	१७ । १८	भूरि	१४ । ४
भ	६ । ३३	भृगवः	४ । २२
भास्वती	८ । ३३	भूमिः	४ । २१
भास्वत्यः	१० । ३२	भेषजम्	६ । २५
भुरण्याति	२९ । १३		१८ । २४
भुरण्युः	२१ । ४४	भोजि	२६ । २३
भुरिनी	१५ । ११	भोजनम्	२० । ३६
भुवनम्	६ । २४	भ्यसते	५९ । ४
भूः	६ । ४	भ्रमति	१९ । २

	पृष्ठ श्लो०	श्लो०	पृष्ठ श्लो०
आजिः ०	२६ । २४	मदति ०	२३ । २५
आशिः ०	२६ । २४	मदमेहि ०	२४ । २५
आशयति ०	२६ । २४	मधु ०	६ । २६
श्रीगाति ०	२६ । २४	मेघा ०	२५ । २५
अपति ०	२६ । २४	मनश्चित् ०	२२ । २५
महते ०	२५ । २२	मनामहे ०	२४ । २५
मजु ०	२१ । २४	मनीषिणः ०	२२ । २५
मखः ०	२६ । २४	मिनुः ०	५ । २६
मघर्ष ०	२६ । २४	मनुष्याः ०	२१ । २५
मजमर्ग ०	२८ । २७	मन्त्रयते ०	२४ । २६
मण्डकः ०	२ । २१	मन्दिः ०	२६ । २५
मतपः ०	२६ । २४	मन्दते ०	२४ । २५
मनुष्यः ०	२२ । २५	मन्दी ०	२६ । २५

श्लो०	पृष्ठ श्लो०	श्लो०	पृष्ठ श्लो०
मन्दू	३५ १-१५	मरीचिपाः	७ १-१०
मन्द्रयते	२४ १-१६	मरुत्	७ १-५
मन्द्रः	१७ १-६		१५ १-१०
मन्द्राजनी	१७ १-६	मरुतः	१ १-६
मन्महे	२४ १-६		१२ १-५
मन्धाता	१२ १-३		४ १-२
मन्यते	२५ १-२	मर्त्याः	११ १-१
	२३ १-३	मर्त्याः	११ १-१
मन्युः	१८ १-२	मर्दतिः	२२ १-३
	३ १-३		२७ १-२
ममसत्यम्	१६ १-३४	मर्याः	११ १-१
मपः	१८ १-३४	मलिन्नुचेः	१३ १-७
मयूखाः	७ १-१	मस्मलाभवत्	२१ १-४२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
महः	६ । २३	मायते	२४ । २५
महन्	६ । २३	माया	१७ । २२
"	१३ । ११	मायुः	१७ । २०
मह्यपति	२४ । २६	मायुकः	१४ । २३
महाधने	१६ । ३०	माष्टि	२२ । २१
माहितः	१३ । ११	माहिनः	१३ । २२
मही	६ । २४	मित्रः	३ । २०
"	१७ । २१	"	५ । २७
"	२० । ३७	मिनाति	२२ । २८
"	६ । २१	"	२६ । २६
मश्चित्व	१० । ३३	मिनेति	२२ । २८
माकिः	२६ । १३	मिमिहि	२४ । २६
मातरः	१० । ३०	मिमीहि	२४ । २६

[४८]

	पृष्ठ श्लो०	पङ्क्ति	पृष्ठ श्लो०
मिथ्यति	२२	मेहना	३४
मीदुष	२६	मीकी	७
मीह	२६	म्यक्षति	२२
मुलीवावः	२३	यजः	५
मूषः	३४		१६
मूषः	३४	यतले	३२
मेघः	७	यतस्तुत्रः	१२
मेघः	१६	यया	२६
मेघा	२०	यद्वः	२१
मेना	२७	यन्तारः	२४
मेनि	५२	यन्वि	२४
मेनि	१५	यमः	३
मेडि	१७		४

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
यमो	४ । २३	यादृग्भिन्न	४५ । ६८
यम्या	८ । १६	यामि	२४ । १८
यव्याः	१० । २८	युगत्	२१ । ४५
ययः	६ । २३	युन्याति	२२ । ५
”	२० । ३६	योक्त्राणि	१६ । १४
”	२० । ३८	योजनानि	१६ । १३
यहः	६ । २४	योनिः	१० । २८
”	१८ । २६	”	२० । ३६
यहुः	१३ । ८	योषिष्टि	२२ । ६
यक्कः	१३ । २	योति	२४ । १४
यतयति	२६ । २६	यमु	४४ । ६३
याति	२२ । ४	यन्त्रानि	२२ । ६
यादुः	६ । २४	यजः	८ । १५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
रजः	३० । ४०	रश्मः	५२ । ३
"	३५ । १३	राधिः	६ । २४
रजति	२२ । ८	"	६० । ४०
रजयति	२४ । १४	"	१६ । १३
रजसी	६ । २	रशनाः	१६ । १३
रक्षयति	२३ । १३	रश्मयः	७ । १०
रणः	१६ । ३४	"	५३ । २
रत्नम्	१६ । ३५	"	६ । २४
रथः	२ । १३	"	२० । ३८
रथयति	२२ । ६	रसति	२४ । १४
"	४८ । २२३	राका	४ । २३
रभसः	१३ । १	राजति	२३ । १२
रभ्णानि	२६ । २६	राति	२५ । २२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
रात्रिः	२ । १२	रिम्वा	१२ । ६
राधः	२० । ३६	रिक्क	१३ । ७
राम्या	८ । १६	रिरिट्ठि	२४ । १६
रायः	२० । ३६	रिरीहि	२४ । १६
राष्ट्री	१२ । ६	रियादसः	४६ । १४
रासति	२५ । २२	रिहति	२४ । १५
रासंभद्वन्द्वम्	११ । ३५	रिहायाः	१२ । ६
रास्यिनः	४७ । ११५	रुकू	२६ । २४
रिक्थम्	१६ । ३५	रुक्म	७ । ५
रिक्ता	१२ । ६	रुजानाः	१० । २६
रिणाति	२२ । ६	"	४२ । ७५
रिपः	६ । ४	रीयते	२२ । ५
रिपुः	१२ । ६	रुद्रः	१२ । ४

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
रुद्रः	१ ३	रोदसी	४ २४
"	३ १६	"	२ १४
रुशत्	४५ १०३	रोधचक्राः	१० २६
रूप	२६ १४	रोधसी	६ ३
रेक्णाः	१६ ३५	रोधस्वत्यः	१० ३१
रेजति	२२ ४	रोहितः	१० २६
रेजते	५२ ४	"	११ ३६
रेतः	६ २६	"	६० ४२
रेभति	२३ १३	रोति	२४ १४
रेभः	१२ ४	रोहिण्यः	६ १६
रोडिः	२६ २५	लजति	२२ ५
रैवतः	६ १६	लोठते	२२ ७
रोदसी	६ १	लोठते	२ ७

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
लोधम्	३६ । १८	वनगुः	१३ । ३७
लोहम्	७ । ६	वनस्पतिः	२ । १०
वचः	३८ । ४०	वनुष्याति	२६ । २५
वचुणाः	१० । ३०	"	३७ । ३३
दग्नुः	१७ । २१	वनोति	२५ । २३
वज्रः	१६ । २६	वन्दते	२४ । १६
वञ्चति	२२ । ११	वपुः	६ । २१
वत्	२६ । १४	"	१५ । १०
वधः	१८ । २६	वभृक्	१४ । ३
"	१६ । २६	वभ्रीभिः	५२ । ३३
वध्वः	१० । ३०	वयः	२० । ३८
वनम्	७ । १९	वयुनम्	१५ । ६
"	६ । २१	"	१७ । २३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
वयुनम्	३६ । ४८	वर्तते	२२ । १
वराहः	८ । १८	वर्षः	१५ । १०
”	३८ । ३७	वर्म	२० । ४०
वराहवः	३८ । ३७	वर्षः	१० । २६
वरिवः	१६ । ३५	वल्गुः	१७ । २१
वरुणः	३ । १६	वल्गूयाति	२३ । १३
”	५ । २७	ववक्षियः	१३ । २
”	४ । २५	वत्रः	२१ । ४१
”	५ । ३०	वत्रिः	१५ । १०
वरुथम्	२० । ४०	वशिष्टाः	४ । २२
वर्गः	१८ । २६	वशिम	२५ । २१
वर्चः	२० । ३८	वष्टि	२५ । २१
वर्णः	२६ । १४	वसुः	५ । २६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
वसुः	२० । ३६	वाज	२० । ३८
वसवः	७ । ११	वाजगन्ध्वः	४० । ५२
"	१ । ३	वाजपत्यः	४० । ५२
वस्तोः	८ । १२	वाजयति	२४ । १४
वस्वी	८ । १५	वाजसातो	२६ । ३२
वहते	२२ । ८	वाजिनी	८ । १३
वह्निः	१० । ३३	वाजिनीवती	८ । १३
वाः	६ । २१	वाजी	१० । ३२
वाक्	१७ । २१	वाजे	१६ । ३४
"	४ । २३	वाञ्छति	२५ । २१
वावतः	१२ । ३	वाणः	१७ । १८
"	१२ । ५	वाणी	१७ । १६
वाचस्पतिः	३ । १६	वाणीची	१७ । १६

[५६]

	पृष्ठ श्लो०	अक्षर	पृष्ठ श्लो०		
धातः	३	२०	वाहः	३५	१५
धातरहा	२१	४५	वाहिष्ठः	३८	३६
धाताप्यम्	४८	१२२	विखादः	१६	३०
धाति	२२	३	विग्रः	१२	३
धामः	१५	६	विचेष्ट	२५	२०
धायुः	३०	१६	विचपरिणः	२५	२०
धारि	६	२१	विजानाता	४३	८२
धार्यम्	३७	३१	विदधः	१८	२६
धावधानः	३७	३०	विदधानि	१६	१६
धीशी	१७	६	विद्रधे	३४	७
धी	३६	१८	विधाता	१२	३
धीसरम्	८	२३	धी	४	२१
धीस्तीर्षतिः	३	६	विधमति	३४	१७

[५७]

विषय	पृष्ठ श्लो०	विषय	पृष्ठ श्लो०
विनङ्गुली	१५ । ११	विरपशी	२३ । ११
विषः	१६ । १३	विषस्वन्तः	११ । १२
"	१२ । ३	विशोक	२६ । ३०
"	१२ । ३	विवासति	२४ । १७
विषन्यवः	१२ । ३	विशः	२१ । १६
विषश्चिच्छ	१२ । ३	विश्वम्	१४ । १४
विषा	१७ । २१	विश्वकर्मा	३ । २०
विषाद्दुत्तुद्वयो	३ । १५	विश्वं चर्षणिः	२५ । १२
विषप्रः	१२ । ३	विश्वरूपाः	११ । १३
विभावरी	८ । १४	विश्वानरः	४ । २१
विद्यत्	७ । १७	"	५ । १५
विषातः	२६ । २६	विश्वदेवा	५ । २८
विद्युते	३७ । २८	विषन्धि	१ । १३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
विगम्	६ । २३	वाङ्	१८ । ३६
विषिष्टिः	२२ । ३६	वृक्	१८ । ३६
विषुणः	३६ । १६	वृकः	१६ । २६
विष्टप्	५३ । १	"	१३ । ७
विष्ट्री	१६ । १५	"	३६ । ४६
विष्णुः	१६ । ३६	वृक्तवर्हिणः	१२ । ५
"	३६ । ४८	वृंजनम्	१८ । ३६
विष्पितः	४८ । १३६	वृणक्ति	३६ । २६
विरनुहः	४३ । ५३	वृतम्	२० । ३६
विहाया	१३ । ३	वृत्रः	६ । १६
वांजम्	२३ । ८	वृत्रम्	२० । ३६
वांरीटे	४० । ६०	वृत्रतूर्यः	१६ । ३२
वीरुधः	४३ । ७६	वृन्दम्	४६ । १

विषय	पृष्ठ श्लो०	पृष्ठ श्लो०
वृश्चतिः	२६ । २७ वेनति	२५ । २१
वृषान्धिः	६ । १६	२२ । ७
वृषमः	२ । १२ वेनति	२४ । १४
वृषाकपिः	५ । २५ वेपः	१६ । १५
वृषाकपायी	५ । २६ वेवेष्टिः	२५ । २३
वेति	२५ । २१ वेयातिः	२५ । २१
"	२५ । २३ वेपः	१६ । १५
"	२२ । ७ वैतसः	५२ । ३
वेदः	१८ । ३५ वैश्वानरः	२ । ८
वेद्याः	१२ । ३ व्यधि	१८ । २८
वेनः	१२ । ३ व्यन्तः	३५ । ११
"	१६ । १६ व्यानीशु	१४ । ४
"	४ । २१ व्योमः	७ । ७

श्री वा	पृष्ठ श्लो०	श्लो०	पृष्ठ श्लो०
१	७	शक्तिः	१६ १५
२	८	शकम्	१६ १५
३	९	शकरी	१६ १२
४	१०	॥	१७ ३७
५	११	शक्तिः	१७ १६
६	१२	शकम्	१८ २४
७	१३	शची	१७ २१
८	१४	॥	१६ १५
९	१५	॥	१७ २२
१०	१६	शतम्	१४ ४
११	१७	शतरा	१८ २३
१२	१८	शब्दः	१७ १८
१३	१९	शम्	१८ १५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
शब्दातिं	२६॥१॥२६	शब्दति	२२॥१॥८
शमी	६६॥१॥१५	शब्दः	६६॥१॥२४
शम्भः	४१॥१॥६१	"	१८॥१॥२५
शम्भरि	८॥१॥१८	शशमनिः	२३॥१॥१३
शम्भरि	६॥१॥२२	"	४३॥१॥८०
"	१८॥१॥२६	शश्वत्	१४॥१॥४
शरंभु	२०॥१॥३६	शाखाः	१६॥१॥१४
शरंभु	४८॥१॥२६	शतपन्ता	१८॥१॥२४
शर्षः	१८॥१॥२५	शाशदानः	४३॥१॥८०
शर्म	२०॥१॥४०	शिक्षति	२५॥१॥२२
शर्षा	१८॥१॥१३	शिताम	३४॥१॥४
"	३६॥१॥४२	शिविविष्टः	३६॥१॥४६
शर्वरी	८॥१॥१५	शिमे	४४॥१॥८६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
शिमि	१६ । १५	शुनम्	१८ । २४
शिम्वता	१८ । २३	शुनासीरो	२ । १४
शिरिणा	८ । १६	शुभम्	६ । २३
शिरिन्नि	४६ । १०८	शुरुधः	४३ । ७६
शिर्युः	१८ । २५	शुष्मम्	१८ । २६
शिर्यम्	१६ । १५	शुश्रमासः	२१ । ४५
शिर्यम्	१५ । १०	शूरमातै	१६ । ३२
शिर्यम्	१८ । २३	शूर्जा-	२१ । ४४
शिशिते	३६ । २०	शूपम्	१८ । २६
शोभम्	२१ । ४४	"	१८ । ४२
शोरम्	३६ । ८	शृङ्गम्	२१ । २४
शु	२१ । ४४	शृणातिः	२६ । २६
शुक्रम्	६ । २१	शेषः	४२ । ३

श्लोक सं.	पृष्ठ श्लो०	श्लोक सं.	पृष्ठ श्लो०
शेवम्	१८ । २३	श्रयति	२७ । २८
शेवधम्	१८ । २३	श्रद्धा	१९ । २०
शेषः	१३ । ८	श्रवः	२० । २८
शंकी	८ । १५	"	२० । ३६
शोचति	२६ । २४	श्रापन्तः	४३ । ८१
शोचिः	२१ । ४३	श्रुष्टी	४४ । ८६
श्रोतति	२२ । २०	श्लेषति	२७ । २८
शमथा	३६ । ४७	श्लोकः	१७ । १८
शमावाः	११ । ३५	श्वधी	४१ । ६७
श्यामी	८ । १५	श्वसति	२६ । ३७
श्वेनः	४ । २१	श्वसिति	२६ । २७
श्वेनासिः	११ । ३४	श्वान्रति	२२ । ८
श्वत्	१७ । १७	श्वान्रम्	१६ । ३५

श्लो०	पृष्ठ श्लो०	श्लो०	पृष्ठ श्लो०
सचि	३७ । ३३	सचति	२२ । १८७
सचिया	८ । ३३	सचते	५२ । ४०
सचिकति	२२ । ३३	सचा	३८ । ४०
सचिव	१६ । ३३	सच	६ । २२
सचिये	१६ । ३३	सचः	५२ । ४०
सचितः	१६ । ३३	सचीनम्	६ । २५
सचिती	२२ । ३३	सच्यम्	६ । २५
सचिरः	७ । ३५	सचा	१७ । ३७
सचिः	१६ । ३३	सदनम्	६ । २३
सचिख्ये	१६ । ३३	सदसी	६ । २१
सचिग्ये	१६ । ३३	सचनी	६ । २२
सचिगमे	१६ । ३३	सदान्वे	४८ । २४
सचिगे	१६ । ३३	सच	६ । २३

[६५]

	पृष्ठ श्लो०			पृष्ठ श्लो०	
सञ्च	१८	३२	समनम्	१८	३३
”	२०	३८	समनीके	१८	३४
सनामयः	१६	१४	समरणे	१८	३४
सनुतः	१५	८	समर्थे	१८	३२
सनेमि	१४	६	समः	४१	६३
सपति	२४	१७	समितिः	१८	३२
सपर्याति	२४	१७	समीके	१८	३४
सप्तऋषयः	७	११	समुद्रः	७	८
”	५	२६	समोहे	१८	३२
सप्तर्षयः	५	२८	सरशयुः	५	२६
सपितः	१०	३२	सरमा	४	२३
सप्रयाः	४३	७७	सरः	१७	१८
सवाध्रः	१२	५	”	८	२४
समत्सु	१८३	२			

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सरस्वान्	३ २०	सविता	३ २०
सरस्वती	१७ १८	"	४ २५
"	४ २३	"	
सरस्वत्यः	६ ३३	सर्वामेति	४२ ७२
"	१० ३१	सश्चति	२२ २
सरितः	१० २८	ससम्	२० ३८
सर्गाः	६ २३	"	३८ ३४
सर्णीकम्	६ २५	"	
सर्पति	२२ १	सस्ति	२७ २६
सर्वम्	६ २२	सस्तिः	३७ ३०
ससृते	२२ ७	सस्रति	२३ १०
सललूकम्	४२ ६८	सस्रुतः	१० २६
सलिलम्	१० २७	सस्रः	१५ ८
"	१४ ४	सहः	६ २४
सवनम्	१६ १६	"	१८ २६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सहस्रम्	१४ । ४	सीम्	४१ । ६२
साचिवित्	२१ । ४४	सीयते	२२ । ५
साध्याः	७ । १०	सीराः	१० । २८
साध्यदेवाः	५ । २८	सुकम्	२६ । १३
सायकः	१८ । २७	सुचेम	६ । २६
सिनम्	२० । ३८	सुखम्	१८ । २३
"	३८ । ४०	सुगम्यम्	१८ । २४
सिनीवाली	४ । २३	सुतः	२० । ३८
सिन्धवः	१० । ३०	सुतुकः	३६ । २०
सिरा	१० । २७	सुदत्रः	४४ । ७२
सिपक्वु	५२ । ४	सुदिनम्	१८ । २४
सिस्राति	२३ । १०	सुनीयः	१५ । ६
सीनम्	२० । ३८	सुपर्णाः	४ । २१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सुपर्णाः	७ । ११	सूनृताः	८ । १४
"	११ । ३४	"	२० । ३८
सुपर्णी	१७ । २१	सूनृतावती	८ । १४
सुप्रायणाः	३६ । २५	सूनृतावरी	८ । १४
सुमत्	४५ । ६६	सुरिः	१२ । ४
सुम्नम्	१८ । २४	सुत्तै	४० । ६०
सुम्नावरी	८ । १३	सूर्यः	४ । २५
सुविते	३५ । १३	सूर्या	५ । २६
सुविदत्रः	४४ । ६२	सृक्कः	१६ । २६
सुशिप्रः	४४ । ८६	सृणिः	४१ । ६१
सुदः	२१ । ४१	सृप्रः	४४ । ८६
सूनरी	८ । १४	सेवति	२२ । ४
सुनुः	१३ । ८	सोमः	४ । २१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सोमः	५ । ३०	स्नेहयति	२६ । २७
सोमानम्	४४ । ८७	स्पृधः	१६ । ३१
स्तामुः	१२ । ४	स्फुरति	२७ । २८
स्तिपाः	४४ । ८६	स्फुलति	२७ । २८
स्तिया	४३ । ८५	स्पन्दते	२२ । १
»	४३ । ८५	स्पन्द्रासः	१८ । २७
स्तुप्	१२ । ४	स्यमति	२२ । १
स्तृणति	२६ । २६	स्यूमकम्	१८ । २४
स्तृभिः	५२ । १	स्योनम्	१८ । २४
स्तोभति	२४ । १	स्त्रसति	२२ । ७
स्तौति	२४ । १४	स्त्रवति	२२ । ७
स्नययति	२६ । २७	स्त्रवन्तिका	१० । ३१
स्नेहति	२६ । २७	स्त्रोतः	६ । २५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
स्रोत्याः	१० । २८	स्वरति	२२ । २
स्वः	६ । २३	"	२४ । १५
स्वः	५३ । १	स्वसराणि	८ । १२
स्वञ्चा	३६ । ४७	,	४१ । ६७
स्वदति	२४ । १५	"	२० । ३६
स्वधा	६ । २१	स्वसारः	१६ । १४
"	२० । ३८	स्वादः	१० । २६
स्वधितिः	१६ । २६	स्वस्तिः	४ । २४
स्वधे	६ । १	स्वाहा	१७ । १६
स्वनः	१७ । १८	स्वाहाकृतयः	२ । ६
स्वपिति	२७ । २६	स्वृतीकाम्	६ । २५
स्वयम्भुः	७ । ७	हँसासः	११ । ३४
स्वरः	१७ । १८	हनति	२२ । ८

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
हन्ति	२२ । ३	”	१० । २६
हन्तात्	२३ । ६	”	११ । ३६
हम्पति	२३ । १०	”	१६ । १४
हयः	१० । ३२	हरी	११ । ३६
हयति	२३ । ६	हर्म्यम्	२० । ४०
हयन्तात्	२३ । ६	हर्षति	२२ । २
हरयाणः	४० । ५६	हर्षति	२५ । २१
हरः	३५ । १६	हविः	६ । २२
”	२१ । ४३	हविर्धानि	२ । १४
”	१८ । २८	हस्तध्नः	२ । १३
हरिः	११ । १	हासमानम्	३७ । ३४
हरस्वत्य	१० । ३१	हिकम्	२६ । १३
हरितः	७ । ६	हिनोत	४६ । १०३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
हिमा	८ । १५	॥	१६ । १६
हिरण्यम्	७ । ५	ह्रस्वः	१४ । ३
हिरण्यवर्णाः	१० । ३०	ह्रयते	२४ । १५
हिरुक्	१५ । ८	ह्रः	१८ । २८
हुरिश्चत्	१३ । ७	ह्रति	२५ । २३
हृणिः	२१ । ४३	ह्र्या	११ । ३४
॥	१८ । २८		
हृणोयते	२६ । २५		
हृतिः	१६ । ३०		
हेम	७ । ५		
॥	६ । २३		
हेडः	१८ । २८		
हेना	१७ । २०		

शुभम्

इति ।

शुद्धिपत्रम् ।

शुद्धम्	अशुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ ।
सिन्धुः	सिन्धु	४	१३
ऋतस्ययोनिः	ऋतस्य योनिः	१०	३
ऋतु	ऋतु	१६	७
वेकुरा	वेकुरो	१७	८
वाचो	वचो	१७	१०
स्तवस्तरः	स्तनस्तरः	१८	५
सचति	चसति	२२	१५
विद्रधे	विद्रधे	३०	३
सोमो अन्नाः	सामोअन्नाः	३०	१४
पद्भिः	षड्भिः	३१	१
पदि	पदिः	३१	८

शुद्धम्	अशुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ ।
रसिन्वती	रि सन्वति	३२	१
वृन्दं	वृदं	३२	१६
वुन्दो	वुन्दो	३२	१६
नृच	नृ च	३६	४
निर्देशे	निर्दिशे	४१	२
अयर्थवो	अयेर्थवो	४१	६
मत्वात्तु	मत्वा तु	४२	१५
मृतानि	मूनीनि	४३	१६
स्याद्	स्यदि	४४	१७
ये नाशयन्ति	येनाशयन्ति	४६	३
वाद्घुंपिका	वाद्घुंपिका	४६	१३
समाश्रितः	समाश्रितः	४७	१६
स्याद्	स्यद्	४८	२

शुद्धम्	अशुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ ।
गम्भीर	भारमु-	५६	११
गम्भीरो	गम्भीरा	५६	११
हरितो	हीरतो	६२	१५
दकयो	दे क्रयो	६२	१७
वधेगत्यां	वधेगत्यां	६३	७
वनुष्यति	वनुष्यति	६३	१४
ययाध्य	ययाध्य	६४	३
विभागेव	विभागन	६५	१६
नराशंसं	नराशंसं	७५	६
जनहितं च	जनहितश्च	७७	११
हिरण्यगर्भः	हिरण्यगर्भः	८०	२

द्वितीयपृष्ठे सप्तमश्लोकानन्तरं पञ्चमपृष्ठीपद्मार्त्रिंशत्तमः,
षष्ठपृष्ठीपत्रयस्त्रिंशत्तमः श्लोकश्च संनिवेश्यौ । तदनन्तरः
मधस्ताच्च, इतित्रिलोकीस्था देवताः ॥' इत्येतावान् पाठः
संनिवेश्यः ।

सप्तमपृष्ठे दिग्वाचकशब्दाः किरणवाचकशब्देभ्यःपूर्वं
पाठ्याः ॥

पुस्तकमार्गस्थानम्—

संस्कृतब्रह्मकार्यालयः ।

जयपुरम् ।

